

KREU II

SHQIPËRIA NË VITET E PARA TË JETËS SË PAVARUR SHTETËRORE (1912-1914)

Pas Shpalljes së Pavarësisë përpara popullit shqiptar shtroheshin detyra të reja historike: të ngrihej shteti i pavarur me administratën dhe forcat e tij të armatosura; të siguroheshin në arenën ndërkombëtare njohja e pavarësisë dhe kufijve politikë shtetërorë që të përfshinin të gjitha viset e banuara me popullsi shqiptare; të shtrihej pushteti shtetëror në këto vise dhe të organizohej mëkëmbja ekonomike për ta nxjerrë vendin nga prapambetja e tij shekullore.

Këto ishin detyra të rëndësishme e të ndërlikuara. Zgjidhja e tyre e drejtë dhe demokratike ndeshte në vështrësi jashtëzakonisht të mëdha që e kishin burimin te gjendja e rëndë e brendëshme dhe e jashtme.

Gjendja e brendshme politike kushtëzohej nga raporti ekzistues i forcave klasore të vendit. Borgjezia kombëtare ndonëse në këtë periudhë përfaqësonte interesat e shtresave demokratike të popullsisë që kishin marrë pjesë aktive në lëvizjen çlirimtare, ishte e dobët ekonomikisht. Ajo e kishte ndarë udhëheqjen e kësaj lëvizjeje me çifligarët, një pjesë e mirë e të cilëve, pas shpartallimit të Turqisë në Luftën Ballkanike, i u përshtat menjëherë gjendjes së re që të ruante e të përforconte pozitat e veta sunduese ekonomike e politike.

Kjo aleancë u pasqyrua edhe në vetë përbërjen klasore të kuvendit kombëtar të Vlorës. Më tepër se gjysmën e përfaqësuesve të tij e përbënin elementë borgjezë të qytetit, të lidhur pjesërisht edhe me pronën tokësore, ish-nëpunës, intelektualë tregëtarë etj., kurse çifligarët kishin më tepër se një të tretën e vendeve.

Kjo aleancë ishte e mbarsur me dy rreziqe kryesore: nga njëra anë, si klasë konservatore dhe thellësisht reaksionare, çifligarët përbënin pengesën kryesore në rrugën e zhvillimit demokratik të vendit, nga ana tjetër, si klasë e degjeneruar politikisht çifligarët në përgjithësi nuk kishin besim në aftësinë jetike të Shqipërisë së pavarur. Një pjesë e tyre i kishin kthyer sytë nga fuqitë e huaja imperialiste, të cilat i konsideronin si pasardhëse të Turqisë në Shqipëri. Duke u përpjekur të siguronin përkrahjen e njëres apo tjetres nga këto fuqi këta çifligarë rrezikonin pavarësinë kombëtare të vendit.

Kushtet ndërkombëtare në të cilat zinte fill pavarësia shqiptare ishin edhe më të rënda. Ushtritë turke vazhdonin të luftonin e të tërhiqeshin në tokat shqiptare ndërsa ato të aleancës ballkanike kishin pushtuar një pjesë të mirë të tyre dhe vazhdonin më tej marshimin me synimin e hapur për t'i aneksuar këto vise.

Në këto rrethana dhe në ato të acarimit gjithnjë më të madh të kontradiktave midis fuqive imperialiste, çështja shqiptare u mpleks në lëmshin e koklavitur të diplomacisë evropiane. Zgjidhja e saj lidhej me interesat ekonomike, politike dhe ushtarake të fuqive, dhe të shteteve të aleancës ballkanike që e vinin vendin përpara rrezikut serioz të copëtimit dhe të humbjes së pavarësisë.

Në këtë gjëndje të vështirë të brendshme e të jashtme lindi dhe filloi jetën e vet shteti i ri shqiptar.

1. ORGANIZIMI I SHTETIT SHQIPTAR DHE POLITIKA E TIJ NDAJ USHTRIVE PUSHTUESE

Vendimet e kuvendit kombëtar mbi organizimin shtetëror

Kuvendi kombëtar i Vlorës zhvilloi punimet prej 28 nëntorit deri më 7 dhjetor. Pas vendimit historik të shpalljes së pavarësisë ai u muar me çështjet e organizimit shtetëror. Detyrat kryesore dhe më të ngutshme, në këtë drejtim ishin, siç i përcaktoi I.

Qemali: zgjedhja e qeverisë dhe e pleqësisë dhe caktimi i një komisioni që do të dërgohej pranë Fuqive të Mëdha për të mbrojtur çështjen shqiptare.

Në punimet e Kuvendit për zgjidhjen e këtyre detyrave dhe në vendimet e tij u pasqyruan si kontradiktat, ashtu edhe prirjet e kompromisit të përfaqësuesve borgjezë e çifligarë.

Qysh në fillim Kuvendi zgjodhi si kryetar të qeverisë së përkohshme Ismail Qemalin, të cilit i ngarkoi detyrën të formonte qeverinë. Në zgjedhjen e organeve drejtuese të shtetit shqiptar dhe në përcaktimin e kompetencave të tyre u morën parasysh rrethanat e vështira në të cilat fillonte jetën e vet shteti i ri shqiptar. Këto rrethana nuk lejonin zhvillimin e plotë të organizmave shtetërore dhe përgatitjen e një legjislacioni të ri. Duke e lënë zgjidhjen e këtyre çështjeve pas normalizimit të gjendjes. Kuvendi kombëtar u ndal vetëm në çështjen e disa kompetencave themelore të pleqësisë. Ai vendosi që kjo të ishte një «mëkëmbëse» e kuvendit, të bashkëpunonte me qeverinë e përkohshme, ta kontrollonte e këshillonte atë kur të ishte nevoja, por nuk kishte të drejtë ta rrëzonte qeverinë. Ajo mund të binte nga fuqia vetëm me vendim të një kuvendi tjetër të përgjithshëm, i cili do të zgjidhte qeverinë e re.

Pasi u plotësua me delegatë të rinj, numri i të cilëve arriti tani në 63, Kuvendi kaloi në zgjedhjet e qeverisë e të pleqësisë.

I. Qemali i paraqiti Kuvendit listën e anëtarëve të qeverisë të përbërë vetëm nga çifligarë dhe ish-funksionarë të lartë të administratës osmane. Kryetari i qeverisë, i cili i jepte një rëndësi vendimtare përkrahjes ndërkombëtare të Shqipërisë së pavarur dhe shmangies së konfliktit me Turqinë, nisej nga ideja se edhe përbërja e qeverisë duhej të ishte e tillë që të kënaqte si Fuqitë e Mëdha, ashtu edhe Stambollin. Rrjedhimisht edhe anëtarët e saj duhej të ishin të njohur brenda e jashtë vendit. Kjo përbërje la të pakënaqur krahun përparimtar të Kuvendit, i cili nuk i konsideroi ata si përfaqësuesit e duhur. Për të shmangur përçarjen, I. Qemali ia besoi Kuvendit zgjedhjen e anëtarëve të qeverisë. Më 4 dhjetor u zgjodh qeveria. Ajo pasqyronte më drejt përbërjen klasore të Kuvendit. Në të bënin pjesë: I. Qemali, kryetar i qeverisë dhe ministër i Punëve të Jashtme; Dom Nikollë Kaçorri, nënkryetar; Myfit Bej Libohova, ministër i Punëve të Brendshme; Abdi Bej Toptani, ministër i Financave; Mehmet Pashë Deralla, ministër i Luftës (i Mbrojtjes Kombëtare); Petro Poga, ministër i Drejtësisë; Luigj Gurakuqi, ministër i Arsimit; Mithat Frashëri, ministër i

Punëve Botore; Pandeli Cale, ministër i Bujqësisë dhe Lef Nosi, ministër i Postë-telegrafeve. Duke pasur parasysh gjendjen jo normale në të cilën ndodhej vendi, qeveria e Vlorës nuk e quajti me vend të shpallte menjëherë programin e vet të hollësishëm.

Po atë ditë u zgjodh edhe pleqësia prej 18 vetësh. Në krye të saj u vu myftiu Vehbi Dibra.

Megjithëse Kuvendi nuk shqyrtoi një nga problemet themelore të ndërtimit shtetëror, atë të formës së regjimit, qeveria e përkohshme në mbledhjen e saj të 8 dhjetorit, duke caktuar programin e komisionit që do të mbronte çështjen shqiptare përpara Fuqive të Mëdha vendosi që ky të kërkonte: ngritjen në Shqipëri të një monarkie kushtetuese me një mbret nga vendet evropiane.

Kjo kërkesë mbështetej jo vetëm në faktin se monarkia ekzistonte në të gjitha vendet fqinje dhe në pjesën më të madhe të vendeve të tjera të Evropës, pra ishte më e pranueshme për Fuqitë e Mëdha. Ajo lidhej, me sa duket, edhe me traditën në Perandorinë Osmane. Në kushtet ekzistuese, kërkesa kishte më tepër mundësi të pranohej jo vetëm nga klasat sunduese, por edhe nga masat e gjera fshatare, të cilat nuk kishin njohur formë tjetër regjimi shekuj me radhë.

Ismail Qemali, si kryetar i Kuvendit dhe i qeverisë së përkohshme, zhvilloi qysh ditën e parë të pavarësisë një veprimtari të dendur politike e diplomatike.

Shpalljen e Pavarësisë nga Kuvendi Kombëtar kryetari ua njoftoi menjëherë krahinave të vendit, të papushtuara nga ushtritë ballkanike, duke kërkuar nga popullsia të ruante bashkimin. Ky lajm u prit kudo me entuziazëm. Përsëndetje të zjarra i erdhën Kuvendit të Vlorës edhe nga shqiptarët e mërguar dhe nga të huaj, miq të Shqipërisë.

Një çështje e ngutshme, pas Shpalljes së Pavarësisë ishte ajo e përcaktimit të qartë të pozitës ndërkombëtare të Shqipërisë.

I. Qemali me cilësinë e kryetarit të qeverisë së përkohshme ua njoftoi menjëherë Shpalljen e Pavarësisë Fuqive të Mëdha, shteteve ndërluftuese ballkanike dhe qeverisë rumune duke kërkuar prej tyre që ta njihnin këtë ndryshim në jetën politike të vendit. Në telegramin drejtuar Fuqive të Mëdha thuhej midis të tjerash: «Shqiptarët që bëjnë pjesë në familjen e popujve të Evropës Lindore, në të cilën mburren se janë më të mocmit, ndjekin vetëm një qëllim: të jetojnë në paqë me të gjitha shtetet ballkanike dhe të bëhen aty një element ekuilibri...».

Në telegramin dërguar qeverive të aleancës ballkanike

vihej në dukje se shqiptarët nuk kishin tjetër qëllim veçse të rronin në paqe me të gjitha shtetet fqinje dhe shpresonin se çdo veprim armiqësor në tokën e tyre kombëtare nga ana e ushtrive të aleancës ballkanike do të pushonte, se të gjitha krahinat shqiptare që ishin të pushtuara nga këto ushtri do t'u ktheheshin atyre përsëri.

Me këto akte të para të politikës së saj të jashtme qeveria e përkohshme kërkonte të vendoste marrëdhënie diplomatike me këto vende. Nga ana tjetër, duke shprehur dëshirën për të jetuar në paqe me shtetet fqinje, ajo pohonte qëndrimin asnjans të shtetit shqiptar në konfliktin e armatosur ballkanik.

Kujdes kryesor qeveria e Vlorës i kushtoi, siç thoshte I. Qemali në kujtimet e tij, organizimit të asaj pjese të vogël të vendit që kishte mbetur e papushtuar, për t'u treguar Fuqive të Mëdha se Shqipëria ishte e aftë të qeverisej vetë dhe se ajo meritonte besimin e Evropës.

Në ditët e para të dhjetorit, zona ku shtriu pushtetin e vet qeveria e Vlorës ishte shumë e ngushtë. Ajo përfshinte, përveç Vlorës, vetëm Fierin, Lushnjën, Beratin dhe Gjirokastrën.

Qysh në fillim u morën masa për forcimin e administratës, në radhë të parë në zonën e Vlorës dhe për mbrojtjen e saj nga sulmi i mundshëm i ushtrive turke dhe greke. Duke ruajtur në përgjithësi strukturën administrative të mëparshme, qeveria i zëvendësoi nëpunësit e vjetër me të rinj, krijoi një forcë të vogël të armatosur me vullnetarë patriotë dhe i dërgoi të ruanin kufijtë e zonës së Vlorës në bregun e Vjosës dhe në Llogora.

Marrëdhëniet me administratën dhe trupat turke

Marrëdhëniet me administratën dhe trupat turke kishin për qeverinë kombëtare një rëndësi të dorës së parë për arsye se, përveç Vlorës, në të gjitha rrethet e papushtuara nga trupat e aleatëve ballkanikë dhe ku ajo duhej të shtrinte pushtetin e vet, ndodheshin ushtritë dhe administrata turke. Një gjëndje e tillë i solli qeverisë së Vlorës, ndërlikime të karakterit politik dhe ushtarak.

Porta e Lartë nuk e njohu pavarësinë e shpallur në Vlorë. Telegramit të I. Qemalit, veziri i madh iu përgjigj se Turqia njihte vetëm autonominë e Shqipërisë, me një princ nga familja perandorake osmane në krye të saj. Në një kohë kur garnizonet turke po vazhdonin qëndresën në

Shkodër e Janinë, Porta e Lartë ishte shumë e interesuar të kishte ndihmën e shqiptarëve në luftën kundër serbo-malazezve dhe grekëve. Prandaj administrata e saj civile dhe ushtarake në Shqipëri u orvat ta sabotonte ngritjen e administratës së pavarur shqiptare dhe të merrte masa ndëshkimore kundër nëpunësve shqiptarë që braktisnin detyrën e tyre të mëparshme në administratën turke dhe viheshin në shërbim të qeverisë së Vlorës. Megjithatë konflikti shqiptaro-turk nuk mori karakterin e luftës së armatosur, sepse në kushtet e vazhimit të konfliktit ballkanik e të marshimit të trupave serbo-malazeze e greke në tokat shqiptare, kjo ishte në kundërshtim me interesat e të dy palëve. Kështu, me përjashtim të Vlorës, në krahinat e tjera ku kishte ushtri turke, gjatë kohës që ato qëndruan atje, egzistoi një farë dypushteti: ai i qeverisë së Vlorës dhe pushteti ushtarak osman.

Duke u nisur nga fakti se Shqipëria ishte tanimë një vend i pavarur e asnjans dhe me qëllim që ta pajiste ushtrinë kombëtare me armë, qeveria e Vlorës hyri në bisedime me komandën turke në Berat dhe i kërkoi asaj të çarmatoste ushtritë e t'i grumbullonte në kampe përqendrimi në pritje të nisjes së tyre për Turqi, kurse ushtarët shqiptarë, megjithë armët, t'i dorëzoheshin qeverisë së vendit. Por ky hap ndeshi në kundërshtimin jo vetëm të Stambollit por edhe të Vjenës e të Romës.

Këtyre vështirësive iu shtuan ato ekonomike. Vendi ishte i rënuar nga lufta. Ushtritë turke të shpartalluara po i drejtoheshin të uritura bregdetit shqiptar duke lypur ose rrëmbyer bukë e ushqime nga popullsia dhe duke i shterruar rezervat e pakta ekonomike që kishte vendi.

Qëndrimi ndaj forcave greke

Turqia, e thyer në të gjitha frontet u detyrua të kërkonte armëpushim. Ai u pranua me 3 dhjetor 1912 nga Serbia, Bullgaria e Mali i Zi. Greqia nga ana e vet i vazhdoi veprimet luftarake në tokë e në det. Ushtritë e saj, duke mbajtur Janinën të rrethuar, vazhduan marshimin e tyre në drejtim të tokave shqiptare. Trupat e zbarkuara në Himarë përpiqeshin të zgjeronin zonën e pushtimit; forca të tjera dolën në Sarandë dhe iu drejtuan Delvinës, por u thyen keqas dhe u detyruan të ktheheshin në Korfuz. Luftanijet greke e kishin bllokuar Vlorën dhe kishin prerë kabllon që lidhte qytetin me Otranton në Itali, të vetmin mjet me të cilin qeveria e Vlorës komunikonte me botën e jashtme.

Qeveria e përkohshme shqiptare e kuptoi qartë rrezikun e madh që i kanosej vendit nga ushtritë greke, aq më tepër që synimet ekspansioniste të Athinës ndaj Shqipërisë së Jugut nuk kishin gjetur nga ana e fuqive të Tripalëshit atë kundërshtim të vendosur që kishin gjetur synimet serbe për të dalë në Adriatik. Prandaj I.Qemali bashkë me njoftimin e Shpalljes së Pavarësisë i porosiste krahinat jugore të forconin vijën e mbrojtjes për t'u bërë ballë armiqve që kërkonin të copëtonin atdheun. Qeveria e Vlorës ishte thellësisht e interesuar që marshimi i forcave kryesore greke drejt veriut të pengohej me të gjitha mjetet dhe qëndresa e Janinës, ku një pjesë të garnizonit e përbënin ushtarët shqiptarë, të vazhdonte sa më gjatë. Për këtë arsye ajo mori të gjitha masat e mundshme për të organizuar reparte vullnetare shqiptare rreth Himarës dhe në frontet e tjera të luftës me Greqinë. Këto masa ndonëse kishin për qëllim të mbronin tokat shqiptare e vinin objektivisht qeverinë e Vlorës në pozitat e bashkëpunimit të hapur me Portën e Lartë dhe trupat e saj në frontin grek. I.Qemali e kuptoi se kjo mund të komprometonte pozitën ndërkombëtare të Shqipërisë së pavarur. Për ta ndaluar një gjë të tillë, meqënëse Janinë e kishte përfshirë në kërkesat e saj territoriale të paraqitura Fuqive të Mëdha, qeveria e Vlorës u përpoq të siguronte vazhdimin e qëndresës në këtë qytet nën flamurin shqiptar. Kjo do të shërbente edhe si argument në dobi të këtyre pretendimeve në bisedimet që po bëheshin lidhur me Shqipërinë nga Konferenca e Ambasadorëve të Fuqive të Mëdha në Londër. Për këtë qëllim, në fund të dhjetorit ajo dërgoi në Janinë një delegacion për t'i propozuar komandantit turk të ngrinte në kështjellë flamurin shqiptar, ndërsa qeveria e përkohshme nga ana e saj merre përsipër të ndalonte dezertimin në masë që kishte filluar në radhët e ushtarëve shqiptarë pas Shpalljes së Pavarësisë. Në rast se qëndresa në Janinë nuk kishte mundësi të vazhdonte, delegacioni shqiptar i kërkonte komandës turke të hynte në bisedime me qeverinë greke, duke i propozuar asaj si vijë demarkacioni në jug lumin Kalamas, që ishte caktuar në Kongresin e Berlinit më 1878. Komandanti turk nuk i pranoi propozimet e qeverisë së Vlorës, por kërkoi që kjo të përkrahte me të gjitha mjetet ushtrinë turke.

Të njëjtin qëndrim mbajti komanda e forcave turke në Korçë. Patriotët shqiptarë u treguan të gatshëm të organizonin qëndresën kundër ushtrisë greke në emër të Shqipërisë së pavarur. Por komandanti jo vetëm nuk e pranoi këtë, por edhe i kërcënoi ata.

Nevoja e ngutshme e mbrojtjes së tokave shqiptare nga agresioni grek e detyroi qeverinë e Vlorës të mos merrte parasysh konsideratat e jashtme politike. Më 29 janar 1913 Këshilli i Ministrave në Vlorë mori zyrtarisht vendim të mbrohej me çdo kusht Janina dhe u bëri thirrje gjithë patriotëve shqiptarë të rroknin armët e të shkonin në ndihmë të saj. Ministra të qeverisë shkuan nëpër krahina të jugut për t'i bindur ushtarët shqiptarë që të ktheheshin në front. Luftën kundër ushtrisë greke qeveria e Vlorës e filloi zyrtarisht pasi repartet greke kishin zbarkuar në Himarë e kishin pushtuar Korçën dhe pasi qeveria e Athinës jo vetëm nuk i ishte përgjegjur kërkesës së I.Qemalit për t'u dhënë fund luftimeve në tokat shqiptare, por kishte urdhëruar marshimin e tyre të mëtejshëm drejt veriut. Kjo i jepte asaj të drejtën edhe pse kishte shpallur asnjëherë në konfliktin ballkanik të mbronte me armë në dorë tokat shqiptare.

«Komisionet e mbrojtjes» që u formuan në krahina të ndryshme luajtën një rol të rëndësishëm për mobilizimin e popullsisë në luftë. Çetat vullnetare zhvilluan luftime të përgjakshme me pushtuesit grekë, sidomos në sektorin e Oparit ku i thyen keqas armiqtë. Por këto veprime nuk ishin në gjendje të ndalonin marshimin e trupave greke. Më 6 mars 1913 ato hynë në Janinë. Forca të mëdha të armatës së Epirit marshuan në Shqipërinë e Jugut dhe brenda marsit pushtuan Ersekën, Leskovikun, Përmetin, Gjirokastrën, Tepelenën dhe arritën deri afër Beratit.

Qëndrimi ndaj trupave serbo-malazeze. Lufta e Shkodrës

Një rrezik po aq serioz i kanosej vendit nga përparimi i trupave serbe e malazeze, të cilat nuk e ndaluan marshimin edhe pas kërkesës së qeverisë së Vlorës për ndërprerjen e veprimeve luftarake. Në veri ushtritë malazeze, të ndihmuara nga ato serbe, po e ngushtonin rrethimin e Shkodrës për ta pushtuar e aneksuar këtë qytet, të cilin mbreti Nikolla ëndërronte prej gjysmë shekulli ta bënte kryeqytetin e shtetit të tij. Në të njëjtën kohë, trupa të tjera serbe pasi morën më 29 nëntor Durrësin dhe Elbasanin vazhduan përparimin duke ulur flamurin shqiptar kudo që e gjenin. Në ditët e para të dhjetorit ato u ndalën gjatë lumit Shkumbin për të mos hyrë në një zonë që ishte objekt i pretendimeve territoriale greke.

Qeveria e Vlorës u përpoq qysh në fillim t'i shmangej një konflikti të armatosur me ta. Autoritetet shqiptare të Elbasanit, të cilave pushtuesit serbë u kishin dhënë ultimatum të dorëzonin qytetin pa luftë, Ismail Qemali porosiste me 29 nëntor t'i përgjigjeshin komandës serbe se nuk ishte e drejtë «të vazhdonte armiqësia e qeverisë serbe kundër shqiptarëve që s'kishin provokuar ndonjë farë armiqësie me qeverinë në fjalë» e se në rast të kundërt qeveria shqiptare do të ishte e detyruar t'u drejtohej Fuqive të Mëdha. Ushtria serbe nuk e përfilli këtë kërkesë dhe vazhdoi marshimin në tokat shqiptare.

Qeveria e Vlorës nuk e ndryshoi qëndrimin e saj edhe kur autoritetet serbe të pushtimit në Shqipërinë e Mesme, me kërcënimin e bajonetave po e detyronin popullsinë të kërkonte bashkimin me Serbinë, ndërsa në Durrës oficerët serbë deklaroronin hapur se nuk do ta linin qytetin pa luftë. Ajo nuk i pranoi kërkesat e bëra nga zonat e pushtuara prej trupave serbe për të organizuar kundër tyre një lëvizje të armatosur. Qeveria e përkohshme mori vendim që në këto krahina hëpërhë të zgjerohej lidhja e besa në mënyrë që popullsia të ishte e bashkuar për të përballuar ngjarjet e mëvonshme.

Ky qëndrim i qeverisë së përkohshme mbështetej, me sa duket, te bindja se një luftë e armatosur kundër serbëve në Shqipërinë e Mesme ishte e panevojshme për derisa Lidhja Tripalëshe i kundërshtonte me vendosmëri synimet e Beogradit në Shqipëri dhe më 20 dhjetor ishte njoftuar vendimi i Fuqive të Mëdha për të mos e lejuar daljen e Serbisë në Adriatik.

Ndryshe qëndronte puna me Shkodrën dhe rrethin e saj ku forcat malazeze e serbe vazhdonin sulmet me tërbim për t'i pushtuar. Atje nuk luftonin vetëm repartet turke. Brenda në qytet, pranë garnizonit osman që komandohej nga gjenerali Hasan Riza Pasha ndodhej edhe një divizion rezervistësh shqiptarë nën komandën e gjeneralit Esat Pashë Toptani¹. Së bashku me ta luftonin edhe qytetarët shkodranë për të cilët rreziku kryesor tanimë nuk ishte Turqia, por Mali i Zi.

Shkodra u qëndroi sulmeve të furishme të ushtrisë malazeze. Gjatë dhjetorit 1912 dhe janarit 1913 mali i Ta-

---

1) Esat Pashë Toptani ridhte nga familja e çifligarëve të mëdhenj Toptanas të rrethit të Tiranës dhe ishte përfaqësuesi më tipik i feudalëve shqiptarë. Me anën e forcës kishte grumbulluar sipërfaqe të mëdha tokash midis Tiranës, Durrësit dhe Krujës dhe ishte bërë një nga pronarët latifondistë më të mëdhenj të Shqipërisë.

raboshit, kodrat e Beltojës, Bërdicës e Bardhanjorëve u bënë vatër luftimesh të përgjakshme. Mbreti Nikollë nuk ishte tërhequr as përballë paralajmërimit që i kishte bërë Austro-Hungaria për të hequr dorë njëherë e mirë nga Shkodra, as përballë këshillave që i kishte dhënë Rusia për të mos bërë sakrifica të kota përderisa fati i Shkodrës, sikurse ai i kufijve në tërësi, do të vendosej përfundimisht nga Fuqitë e Mëdha. Trupat malazeze, të komanduara personalisht nga mbreti, i cili kishte deklaruar se do të luftonte «deri dhe në dhinë dhe fyshekun e fundit» provuan disa herë të merrnin me sulm qytetin, por dështuan.

Qeveria e Vlorës ishte e interesuar që qëndresa në Shkodër të vazhdonte në emër të Shqipërisë së pavarur. Duke shpresuar se Esat Toptani do ta bënte këtë si shqiptar dhe do të lehtësonte kështu detyrën e bashkimit të tokave shqiptare, iu drejtua atij në janar me një letër të nënshkruar edhe nga përfaqësues të parisë shqiptare. Me anën e saj ajo e ftonte «ta bënte të pavdekshme jetën e kombit duke ngritur flamurin kombëtar».

Esat Toptani nuk e njohu pavarësinë shqiptare dhe mbajti një qëndrim armiqësor ndaj qeverisë së I. Qemalit. Ai zhvilloi kundër saj një fushatë shpifëse në Shkodër dhe sidomos në radhët e divizionit të rezervistëve shqiptarë të komanduar prej tij, sepse synonte të vihej vetë në krye të qeverisë shqiptare.

Më 30 janar 1913, në bashkëpunim me oficerë turq, Esat Toptani e vrau Hasan Riza Pashën me anë të një atentati dhe si i dyti gjeneral divizioni që ishte u bë komandant i garnizonit të Shkodrës.

Esat Pasha e vazhdoi qëndresën në Shkodër nën flamurin turk. Pasi xhonturqit erdhën përsëri në fuqi në janar 1913 dhe i rifilluan veprimet luftarake në fillim të shkurtit, ushtritë serbe e malazeze e shtuan presionin e tyre kundër qytetit të Shkodrës. Më 7 deri 9 shkurt ato shpërthyen një sulm të ashpër, por pushtuan vetëm disa pozita në kodrat e Bardhanjorëve dhe të Taraboshit duke lënë në fushën e betejës shumë të vrarë. Me parullën «ose Shkodrën ose vdekjen» mbreti i Malit të Zi hodhi në luftë forcat e fundit që kishte për ta shpejtuar rënien e qytetit e për t'i vënë Fuqitë e Mëdha përpara faktit të kryer. Për këtë qëllim, me kërkesën e Cetinës, edhe qeveria serbe dërgoi kundër Shkodrës trupa të reja prej 20 mijë vetësh, të pajisura me artileri të rënda.

Por më 22 mars përfaqësuesit e Fuqive të Mëdha në Londër kishin vendosur përfundimisht që Shkodra me rrethin e saj t'i mbetej Shqipërisë. Ato u kërkuan Malit të

Zi dhe Serbisë të tërhiqnin trupat e tyre nga fronti i Shkodrës.

Meqenëse qeveria e Cetinës nuk e njohu këtë vendim, Fuqitë e Mëdha vendosën të organizonin një demonstratë detare pranë bregdetit malazez. Në fillim të prillit një skuadër detare ndërkombëtare, nën komandën e nënadmiralit anglez Sesël Bërnej (Cecil Burney) arriti para Tivarit dhe pas disa ditësh bllokoi bregdetin prej Tivari deri në grykën e Drinit.

Përpara presionit të Fuqive të Mëdha kryeministri i Serbisë Pashiqi u detyrua të urdhëronte me 12 prill tërheqjen e trupave serbe nga rrethimi i Shkodrës. Me largimin e këtyre trupave, qeveria malazeze e preu shpresën për ta marrë qytetin me luftë. Prandaj ajo i shtoi orvatjet e filluara qysh më parë për ta bindur Esat Pashën të hiqte dorë nga qëndresa. Pasha i Toptanas u tregua tani i gatshëm të merrej vesh me Cetinën. Ai vendosi të realizonte planet e tij ambicioze për t'u bërë sundimtar i Shqipërisë goftë edhe duke tradhtuar interesat themelore të vendit. Esat Pasha e kuptonte se këtij qëllimi nuk mund t'i arrihej pa përkrahjen e Fuqive të Mëdha. Dhe meqenëse Lidhja Tripalëshe nuk i aprovonte veprimet e tij, Esat Toptani u drejtua nga fuqitë e Antantës dhe fqinjët ballkanikë. Kështu ai pranoi t'ia dorëzonte qytetin Malit të Zi, madje pasi ishte përfunduar me 16 prill armëpushimi i dytë midis Turqisë dhe aleatëve ballkanikë. Si shpërblim atij iu premtua ndihma e Malit të Zi dhe e aleatëve të tij për të marrë pushtetin në Shqipëri dhe iu njoh e drejta për ta nxjerrë nga Shkodra gjithë garnizonin bashkë me armët e municionet.

Më 22 prill 1913 Esat Toptani nënshkroi marrëveshjen e kapitullimit dhe në krye të trupave turke e shqiptare, u largua nga qyteti. Pas shtatë muaj luftime, në sajë të tradhtisë së Esat Pashës, Mali i Zi arriti të siguronte atë që s'kishte fituar dot në fushën e betejës.

Pushtimi malazes i Shkodrës ngjalli një valë zemërimi në popullsinë e qytetit dhe në të gjitha rrethet patriotike shqiptare. Brenda në Shkodër u krijuan menjëherë komitete të fshehta, të cilat në bashkëpunim me malësorët filluan të organizonin qëndresën kundër pushtuesve të rinj. Qeveria e Vlorës nga ana e saj u kërkoi Fuqive të Mëdha të ndërhyjnë për ta detyruar Malin e Zi të tërhiqej nga qyteti.

Presioni i fuqishëm i Fuqive të Mëdha dhe kërcënimi për një veprim të përbashkët ushtarak në Shkodër e detyroi qeverinë e Cetinës të tërhiqej. Pas një qëndrimi prej tri javësh dhe pasi plaçkitën qytetin e dogjën pazarin, më 14 maj trupat malazeze u larguan nga Shkodra ku hynë forcat

ushtarake të skuadrës detare ndërkombëtare. Administrimi i qytetit kaloi në dorën e një komisioni ushtarak të kryesuar nga Sesël Bërnej. Ky komision nuk lejoi të ngrihej në Shkodër flamuri i Shqipërisë dhe nuk e përfilli qeverinë kombëtare të Vlorës.

2. POLITIKA ANTISHQIPTARE E FUQIVE IMPERIALISTE NË KONFERENCËN E AMBASADORËVE NË LONDËR

Me fillimin e konfliktit ballkanik çështja shqiptare u vu në qendër të luftës diplomatike midis Fuqive të Mëdha.

Ashtu si edhe më parë, tri ish-in fuqitë më të interesuara në këtë çështje: Austro-Hungaria, Italia dhe Rusia. Por ishin të interesuara secila në mënyrën e vet. Dy të parat ishin për një Shqipëri autonome ose të pavarur e me kufij sa më të gjerë, por nën ndikimin e tyre. Në rrethanat e reja të krijuara nga shembja e sundimit turk në Ballkan, Shqipëria merrte një rëndësi të veçantë në politikën e tyre ballkanike: për Austro-Hungarinë si një gardh që do të pengonte shtrirjen e «sllavizmit» në Gadishull dhe si një urë për të dalë në Selanik, ndërsa për Italinë si plasdarm për depërtimin e mëtejshëm imperialist drejt Lindjes. Mbi këtë bazë dy fuqitë për një farë kohe bënë një front të përbashkët që e fshihte deri diku rivalitetin e tyre në Shqipëri.

Nga ana tjetër Rusia cariste bënte llogaritë e saj. Ajo përpiqej për shtrirjen e ndikimit së saj në Ballkan nëpërmjet zmadhimit të shteteve sllave. Ajo ishte për një copëtim të ri të tokave shqiptare dhe për ndarjen e tyre midis shteteve fqinje.

Këto prirje të kundërta, që ballafaqoheshin prej kohësh, u shfaqën me forcë të re pas shpërthimit të Luftës Ballkanike. Problemi u bë veçanërisht i mprehtë atëherë kur u pa se aleatët ballkanikë ishin të vendosur ta çonin deri në fund pushtimin e tokave shqiptare. Ata treguan se ishin kundër krijimit të një shteti shqiptar dhe synonin copëtimin dhe aneksimin e gjithë Shqipërisë. Kjo u pasqyrua edhe në aneksimin që aleatët ballkanikë i parashtruan Turqisë për marrëveshjen e armëpushimit.

Përballë kësaj gjendjeje kundërveprimi nga ana e

Austro-Hungarisë ishte i pashmangshëm. Qeveria e Vjenës grumbulloi përsëri forca të mëdha në kufi me Serbinë, duke e kërcënuar këtë me shpërthimin e një lufte. Të shqetësuar për fatet e «paqes evropiane» kanceleritë e Fuqive të Mëdha, zhvilluan bisedime të fshehta për afrimin e plëkëpamjeve dhe gjetjen e zgjidhjeve të pranueshme.

Pikërisht gjatë këtyre bisedimeve në prapaskenë u përcaktuan në vija të përgjithshme zgjidhjet e kompromisit me anë të lëshimeve reciproke. Kështu Rusia hoqi dorë nga plani i saj për ndarjen e krejt tokave shqiptare midis aleatëve fitimtarë dhe u pajtua me idenë e krijimit të një shteti shqiptar. Ajo pranoi gjithashtu që të mos ngulte këmbë për daljen tokësore të Serbisë në Adriatik, por të kënaqej vetëm me daljen e saj ekonomike.

Nga ana e saj, Austro-Hungaria u bashkua me kërkesën e Ruisë, të përkrahur aktivisht edhe nga Franca, për të krijuar një shtet shqiptar autonom të varur nga Turqia, të cilin ajo e kishte parashikuar qysh përpara si një variant të mundshëm të zgjidhjes së çështjes shqiptare, krahas asaj të pavarësisë. Nga ana tjetër Vjena premtonte që në përcaktimin e kufijve të Shqipërisë të merrej parasysh edhe «e drejta e kompensimit territorial» të aleatëve ballkanikë, si shtete fitues në luftë. Në këtë mënyrë, populli shqiptar dënohej që më parë të hiqte shpenzimet e një lufte që as e kishte shpallur, as e kishte humbur.

Marrëveshja e arritur midis dy kundërshtarëve kryesorë në çështjen shqiptare në fazën e takimeve paraprake, krijoi bazën për një veprim diplomatik të përbashkët të gjashtë Fuqive kundrejt aleatëve ballkanikë. Tani jo vetëm Austro-Hungaria dhe aleatët e saj të Lidhjes Tripalëshe, por edhe Rusia me fuqitë e tjera të Antantës filluan të bënin presione mbi shtetet ballkanike, për të rishikuar synimet e tyre. Të ndodhur përballë presionit të kombinuar të Fuqive dhe vendosmërisë së popullit shqiptar për të mbrojtur truallin kombëtar, aleatët ballkanikë u detyruan të pranonin autonominë e Shqipërisë. Ata deklaruan gjithashtu se do t'i nënshtroheshin vendimit përfundimtar të Fuqive të Mëdha për caktimin e kufijve.

Duke e futur çështjen shqiptare në kuadrin e marrëveshjes së Fuqive të Mëdha dhe duke e lënë zgjidhjen e saj vetëm në kompetencën e tyre, asnjëra prej këtyre fuqive nuk i u përgjegj drejtpërsëdrejti dhe zyrtarisht kërkesave telegrafike që I.Qemali bëri më 28 nëntor 1912 për njohjen e pavarësisë së Shqipërisë.

Konferenca e Ambasadorëve dhe vendimet e 17 dhjetorit 1912

Gjetja e një platforme pak a shumë të bashkërenduar për çështjen shqiptare në bisedimet e fshehta bëri të mundur edhe marrëveshjen e gjashtë Fuqive për mbledhjen e përfaqësuesve të tyre në Londër, e cila do të shqyrtonte problemet kryesore të shtrurara nga Lufta Ballkanike. Pesë Fuqitë e Mëdha të kontinentit u përfaqësuan nga ambasadorët e tyre në Londër, kurse Anglia dërgoi aty ministrin e saj të Jashtëm Eduar Grej (Edward Grey). Në Konferencën e Londrës nuk morën pjesë shtetet e interesuara drejtpërsëdrejti: as aleatët ballkanikë, as Shqipëria. Por të parët kishin të drejtë t'i formulonin zyrtarisht kërkesat e tyre (veçanërisht kërkesat territoriale) në një konferencë tjetër që u mbajt në të njëjtën kohë në Londër, në Konferencën e Paqes midis shteteve ballkanike fitimtare dhe Turqisë së mundur. Vetëm zëri i Shqipërisë mbetej pa u dëgjuar, sepse qenia e saj si shtet i pavarur vazhdonte të mospërfillej dhe qeveria e Vlorës mund të vepronte shumë-shumë nga jashtë pa e angazhuar aspak Konferencën dhe Fuqitë pjesëtare.

Konferenca e Ambasadorëve i filloi punimet në Londër, më 17 dhjetor 1912, nën kryesinë e përhershme të ministrit të Jashtëm anglez.

Që në ditën e parë të punimeve të saj, më 17 dhjetor, Konferenca mori në shqyrtim çështjen shqiptare. Çështja u diskutua në dy aspektet e saj kryesore: e ardhmja politike e Shqipërisë dhe caktimi i kufijve. Mbi bazën e pikëpamjeve të këmbyera që më parë ajo mori edhe vendimet përkatëse.

Për pikën e parë ambasadorët vendosën që «të krijohet» një Shqipëri autonome «nën sovranitetin ose suzeranitetin e sulltanit», që ajo të vihej «në garancinë dhe kontrollin ekskluziv të gjashtë fuqive» dhe të shpallej «asnjanëse». Ky vendim i Konferencës, ndonëse vuloste dështimin e planeve shoviniste të qeverive fqinje për copëtimin e plotë të Shqipërisë, shënonte një hap prapa në krahësim me vendimin e Kuvendit të Vlorës dhe përgjithësisht vinte në kundërshtim të hapët me zhvillimin e ngjarjeve në Shqipëri, prej nëntorit e këtej. Ndërsa Kuvendi i Vlorës kishte shpallur shkëputjen e Shqipërisë nga Turqia dhe pavarësinë e saj të plotë. Konferenca e Londrës vendosi ta linte atë akoma në kuadrin e Perandorisë, duke i njohur vetëm të drejtën e autonomisë së brendshme.

Veç asaj, Konferenca e Londrës vendosi të mos përfillte asgjë nga gjithë sa ishte bërë dhe do bëhej brenda në Shqipëri për organizimin e shtetit shqiptar me forcat e gja-

lla të vendit. Kështu ajo ngarkoi Austro-Hungarinë dhe Italinë, si një lëshim ndaj «interesave të tyre të posaçme» në Shqipëri, që të hartonin dhe të paraqitnin një projekt më të hollësishëm të organizimit të shtetit autonom shqiptar.

Në lidhje me kufijtë, në seancën e saj të parë, Konferenca mori vetëm vendime të përgjithshme. Ajo vendosi në parim që Shqipëria autonome të kufizohej në veri me Malin e Zi dhe në jug me Greqinë. Kjo kishte të mirën e saj sepse, duke caktuar si fqinj të veriut Malin e Zi, i mbyllej rruga shtrirjes tokësore të Serbisë në drejtim të Adriatikut. Por kërkesa e vjetër e Serbisë për një «dalje në Adriatik» nuk u hodh krejtësisht poshtë. Ambasadorët i njohën Serbisë të drejtën që të kishte një dalje tregtare në det nëpërmjet një skele shqiptare «të lirë dhe asnjane». Kjo skelë do të shfrytëzohej me anën e një hekurudhe ndërkombëtare nën kontrollin evropian dhe nën mbikqyrjen e një force të posaçme ndërkombëtare me liri kalimi për të gjitha llojet e mallrave, duke përfshirë edhe materialet e luftës. Ky ishte cungimi i parë që i bëhej sovranitetit tokësor të shtetit të ri shqiptar.

Në seancën e saj të parë Konferenca e Londrës nuk gjeti zgjidhje përfundimtare për asnjë nga aspektet e rëndësishme të çështjes shqiptare.

Çështja e kufijve. Copëtimi i Shqipërisë

Në vazhdim të punimeve të saj, deri në maj 1913, me disa ndërprerje të diktuara nga rifillimi i Luftës Ballkanike, Konferenca e Londrës, u mor gati krejtësisht me çështjen e kufijve të Shqipërisë. Këtu u ndeshën si kërkesat e palëve të interesuara drejtpërsëdrejti, ashtu edhe pikëpamjet e Fuqive që qëndronin prapa tyre.

Që në fund të dhjetorit e në fillim të janarit qeveritë e shteteve aleate të Ballkanit i paraqitën Konferencës pikëpamjet e tyre mbi ndryshimet tokësore që duhej të bëheshin në Gadishull pas Luftë. Mirëpo krahas kërkesave të drejta, të mbështetura mbi parimin e kombësisë, aleatët ballkanikë shfaqën edhe pretendime krejt të tepëruara, të nxitura nga lakmitë shoviniste. Këto pretendime preknin në radhë të parë toka të banuara nga popullsi shqiptare.

Kështu Greqia kërkonte, përveç krahinave greke të Thesalisë dhe të vilajetit të Janinës, edhe viset e Shqipërisë së Jugut të banuara nga popullsi shqiptare, kompaktësia e së cilës nuk cenohej nga grupet e vogla grekfone të

rretheve të Delvinës e të Dropullit edhe këto të përziera me shqiptarë. Për aneksimin e këtyre tokave diplomacia greke dhe shtypi shovinist grek zhvilluan një fushatë të shfrenuar brenda dhe jashtë Greqisë. Qeveria serbe nga ana tjetër përfshinte në listën e kërkesave të saj edhe krahinat shqiptare të Kosovës si dhe tokat e banuara nga shqiptarë në Maqedoni. Mali i Zi ngulte këmbë si më parë për aneksimin e Shkodrës me rrethe dhe kërkonte që si kufi i tij me Shqipërinë të caktohej lumi i Matit ose të paktën Drini deri tek derdhja e tij në Adriatik.

Ashtu si për çështjen shqiptare në tërësi, edhe për çështjen e veçantë të kufijve të Shqipërisë lufta diplomatike në Konferencë u zhvillua kryesisht midis Austro-Hungarisë dhe Rusisë. Austro-Hungaria u përpoq t'i fshihte qëllimet e saj imperialiste në Ballkan duke dalë si «mbrojtëse» e të drejtave të shqiptarëve. Monarkia e dyfishtë ishte vetë një konglomerat popujsh e kombesh që trupëzonte mohimin e parimit të kombësisë. Në të vërtetë, e frikësuar nga vrulli i ri i «nacionalizmit» në popujt e Gadishullit (që mund të kthehej shpejt kundër saj), ajo synonte ta përdorte shtetin shqiptar si element të ekuilibrit të ri në Ballkan. Vjena shpejt e bëri të qartë se nuk ishte për një zbatim absolut e të përpiktë të parimit etnik. Përfaqësuesi i saj në Londër deklaroi në fund të dhjetorit në një nga seancat e Konferencës se «tokat e banuara *krejtësisht* nga populli shqiptarë nuk duhej t'i shkëputeshin Shqipërisë», ndërsa krahinat ku shqiptarët mund të përbënin edhe shumicën e popullsisë, mund të ishin objekt i kompromisit midis fuqive dhe të përdreshin për të plotësuar aspiratat e shteteve fqinje për zgjerim.

Idetë e saj mbi caktimin e kufijve Austro-Hungaria i konkretizoi në një projekt-hartë të Shqipërisë, që ajo i paraqiti Konferencës me kërkesën e kësaj të fundit për ta pasur si bazë për diskutim. Sipas këtij projekti, në veri vija kufitare kalonte për gjatë Bunës duke ndjekur drejtimin e vjetër të kufirit të Malit të Zi me Turqinë deri afër Rzhanicës. Prej këtej vazhdonte në trajtë gjysmërrethi dhe duke kaluar në jug të Gucisë e të Plavës merrte drejtimin për në afërsitë e Pejës, Gjakovës dhe Prizrenit që përfshiheshin në Shqipëri. Nga Prizreni kufiri zbriste në jug dhe mbërrinte në malet midis liqenit të Ohrit dhe liqenit të Prespës, duke i përfshirë qytetet e Dibrës dhe të Ohrit brenda tokave shqiptare. Më tej në vazhdimin e tij drejt jugut e juglindjes kufiri linte Korçën dhe Janinën në anën e Shqipërisë dhe më në fund ndiqte rrjedhën e lumit Kalamas për të dalë në detin Jon në jug të ishullit të

KUFIJTË E SHTETIT SHQIPTAR NË KONFERENCËN E AMBASADORËVE NË LONDËR ME 1913

Korfuzit. Siç shihet, vetë projekti austro-hungarez largohej nga parimi etnik si në dëm të shqiptarëve, ashtu edhe në dëm të fqinjëve të jugut. Por, siç patën theksuar vetë diplomatët e Austro-Hungarisë, kjo nuk bëhej pa qëllim. Ky variant i duhej Vjenës si një bazë më e përshtatshme për bisedimet dhe kompromiset e ardhshme në Konferencë, për të pasur sa më shumë «objekte për shkëmbim».

Një projekt-hartë e dytë iu paraqit Konferencës nga ana e Rosisë cariste, e cila parashikonte një cungim akoma më të madh të tokave të Shqipërisë. Sipas këtij projekti, vija kufitare në veri nisej nga deti Adriatik, afër rrjedhës së Drinit, pastaj merrte drejtimin për në lindje deri te bashkimi i Drinit të Bardhë me Drinin e Zi ndiqte rrjedhën e Drinit të Zi duke lënë jashtë Kuksin e Lumën dhe arrinte deri te liqeni i Ohrit. Më tej kufiri zbriste në jug gati në vijë të drejtë dhe kthehej pastaj drejt perëndimit për të dalë në detin Jon te kepi Qefali, duke lënë jashtë Shqipërisë Korçën, Delvinën dhe Sarandën.

Konferenca e Londrës nuk e pranoi si bazë për zgjidhjen e çështjes së kufijve të Shqipërisë parimin etnik, qoftë edhe në trajtën gjysmake që mori ai në propozimin e Austro-Hungarisë. Prandaj prej fillimit të janarit në Konferencë vendin e shkëmbimit të pikëpamjeve në parim rreth kufijve e zunë pazarllëqet e zgjatura në dëm të tërësisë së krahinave shqiptare.

Deri aty nga fundi i marsit mbledhjet e ambasadorëve u morën më tepër me kufijtë veriorë e verilindorë dhe kishin pamjen e një ballafaqimi të drejtpërdrejtë midis përfaqësuesve të Austro-Hungarisë dhe Rosisë, të cilët u hëngrën për çdo qytet a krahinë shqiptare të veriut.

Megjithatë kjo i vonoi por nuk i pezulloi krejt punimet e Konferencës së Londrës. Në sipërfaqe filloi të dalë gjithnjë më tepër çështja e Shkodrës, e cila u bë strumbullari i gjithë çështjes së kufijve në veri. Kërkesa e Vjenës për t'ia lënë Shkodrën Shqipërisë ndeshi në kundërshtimin e vendosur të Rosisë, të përkrahur nga Franca, Anglia dhe në këtë pikë, edhe nga Italia.

Në këto rrethana Austro-Hungaria njoftoi fuqitë e tjera se do të largohej fare nga Konferenca e Londrës në qoftë se nuk arrihej marrëveshja për t'ia lënë Shkodrën Shqipërisë. Kjo pati si pasojë të parë që Italia të ndryshonte qëndrim në çështjen e Shkodrës dhe të rreshtoej në anën e Austro-Hungarisë. Por bisedimet treguan se ishte e pamundur të bëheshin lëshime nga të dy palët. Rusia kërkoi të pajtohej me idenë e lënies së Shkodrës, por kërkonte që t'i jepeshin Malit

I. Qemali, L. Gurakuqi e I. Boletini si pjesëtarë të delegacionit që shkoi në Londër

të Zi gjithë liqeni i Shkodrës dhe Mali i Taraboshit, kurse Serbisë — Gjakova, Dibra dhe Luma. Meqënëse kjo u kundërshtua në bllok nga fuqitë e Tripalëshit, Konferenca e Ambasadorëve hasi në një pikë të vdekur. Për më se një muaj bisedimet u zhvilluan jashtë Konferencës, por gjithmonë me ndërmjetësinë e ministrit të Jashtëm anglez. Për ta zgjidhur çështjen të dy palët u detyruan të bënin lëshime të reja. Rusia hoqi dorë nga kërkesat mbi liqenin e Shkodrës, Taraboshin dhe Lumën; kurse Austro-Hungaria, e shqetësuar për fatin e Shkodrës, që rrezikohej të binte në duart e serbo-malazezëve, vendosi të sakrifikoje edhe Gjakovën. Më 22 mars Konferenca u mblodh për të sanksionuar marrëveshjen përfundimtare të Fuqive mbi kufijtë e veriut. Në kundërshtim të hapët me parimin e kombësisë dhe të vullnetit të popullsisë vendase, nga trangu i Shqipërisë u shkëputën Kosova dhe tokat shqiptare në Maqedoni, të cilat dënoheshin të kalonin në zgjedhën e huaj serbo-malazeze.

Kur mund të mendohej se vështirësitë kryesore lidhur me kufijtë e veriut u kapërcyen, ndërlikime të reja ndërkombëtare lindën për shkak të kapitullimit të garnizonit turk të Shkodrës nga fundi i prillit.

Pushtimi i qytetit nga trupat malazeze shkaktoi një pështjellim të ri në Konferencën e Londrës dhe në kancelaritë evropiane. Me kërkesën e Vjenës, me të cilën u bashkua tani më fort edhe Roma, Fuqitë bënë një përcaktim kolektive në Cetinë dhe i deklaruan mbretit pushtimi i Shkodrës nuk do ta zhvlehtësonte pushtimin e 22 marsit. Por Mali i Zi, ndonëse

shpalli se do t'i nënshtrohej vullnetit të Fuqive, përsëri lëkundej ta linte Shkodrën.

Pafuqia e Konferencës së Londrës për të siguruar zbatimin e vendimeve mbi kufijtë e Shqipërisë i dha shkas Austro-Hungarisë dhe Italisë të lidhnin më 8 maj një marrëveshje të fshehtë, me anën e së cilës parashikonin mundësinë e pushtimit të Shqipërisë me forcat e tyre të armatosura, duke e ndarë për këtë qëllim territorin e saj në dy pjesë të barabarta: Austro-Hungaria krahinat mbi Shkumbin, Italia ato në jug të lumit. Lajmet mbi bisedimet e fshehta midis Vjenës e Romës i shtynë fuqitë e tjera, duke përfshirë edhe Rusinë, të kapërcenin ngurrimet, të ndërhyenin më energjikisht në Cetinë e po të qe nevoja edhe ushtarakisht në Shkodër për të mbyllur njëherë e mirë këtë çështje. E trembur, qeveria malazeze vendosi më në fund më 14 maj, t'i tërhiqte trupat e saj nga Shkodra.

Konferenca e Londrës filloi të merrej me çështjen e caktimit të kufirit shqiptaro-grek vetëm prej gjysmës së dytë të muajit mars, pasi u arrit marrëveshja për kufijtë veriorë e verilindorë. Deri në këtë kohë çështja ishte diskutuar jashtë Konferencës, sidomos midis Italisë dhe Austro-Hungarisë, të cilat kishin përcaktuar që më parë qëndrimin e përbashkët që do të mbanin në Konferencë. Italia merrte rolin kryesor gjatë diskutimit të kufirit në jug.

Më 19 mars përfaqësuesi i Italisë paraqiti në Konferencë projektin e bashkërenduar austro-italian. Janinën e merrte Greqia, kurse Korça dhe Gjirokastra i mbeteshin Shqipërisë. Sipas këtij projekti vija e kufirit do të nisej nga liqeni i Prespës dhe do të dilte në detin Jon, në derdhje të lumit Kalamas. Ky propozim hasi në kundërshtimin e Fuqive të Antantës, të cilat përkrahnin pikëpamjen greke dhe kërkonin që edhe krahinat e Korçës e të Gjirokastrës t'i kalonin Greqisë. Në mënyrë të veçantë Franca, e përkrahur në këtë pikë edhe nga Gjermania, ngulte këmbë që bregdeti përballë ishullit të Korfuzit të përfshihej brenda kufijve të Greqisë.

Mirëpo Italia shikonte këtu rrezikun e krijimit të një baze të madhe detare në ujërat e kanalit të Korfuzit, gjë që prekte interesat e saj strategjike në këtë zonë. Me një tjetër sidomos të qarqeve ushtarake, qeveria italiane deklaroi se do ta kundërshtonte me çdo mjet dalien e forcave greke në bregun lindor të kanalit goftë edhe duke përdorur forcën e armëve. Kjo u bë shkak për një farë tensioni në Konferencë. Por vetë Italia, për të lehtësuar arritjen e një marrëveshjeje, propozoi si kufi në bregdet jo derdhjen e lumit Kalamas, por kepin Stillo përballë Korfuzit.

Marrëveshja për kufirin në bregdet u arrit në qershor në bazë të propozimit të Italisë. Por u deshën edhe dy muaj të tjerë bisedimesh jashtë Konferencës për të zgjidhur kontradiktat lidhur me kufirin në thellësi të vendit (Korça, Gjirokastra) dhe për të realizuar kështu marrëveshjen e plotë për gjithë kufirin midis Shqipërisë dhe Greqisë. Roma dhe Vjena vendosën të mos bënin më asnjë lëshim dhe njoftuan se i quanin Korçën, në lindje dhe kepin Stillo në jugperëndim, «shtyllat e Herkulit» të Shqipërisë.

Së fundi, pas mjaft diskutimesh, Konferenca e Ambasadorëve në mbledhjen e 11 gushtit 1913 vendosi që kufiri i Shqipërisë në jug të përfshinte Korçën dhe të dilte në bregdet në kepin Stillo. Ishulli i Sazanit i mbetej gjithashtu Shqipërisë. Por ky ishte një vendim tepër i përgjithshëm, që linte të papërcaktuara shumë gjëra, e midis tyre edhe fatin e Gjirokastrës. Të gjitha këto u lanë të sqaroheshin përfundimisht pas mbarimit të Konferencës gjatë fazës së caktimit në vend të kufijve të Shqipërisë. Për këtë qëllim Konferenca e Ambasadorëve krijoi dy komisione ndërkombëtare; njërin për kufijtë me Malin e Zi dhe Serbinë dhe tjetrin për kufirin me Greqinë. Pasi kishte vendosur shkëputjen e krahinave të tëra shqiptare në veri, Konferenca i vuri si kriter pune komisionit kufitar në jug që gjatë caktimit të kufirit në vend të merrte për bazë parimin e kombinuar etniko-geografik. Me ngritjen e këtyre komisioneve Konferenca e Ambasadorëve u dha fund punimeve më 12 gusht 1913. Por lufta diplomatike rreth kufijve të Shqipërisë nuk mbaroi me mbylljen e Konferencës, vetëm qendra e saj u zhvendos nga pallatet e kryeqytetit anglez në malet e Shqipërisë.

Gjatë gjithë punimeve të saj lidhur me kufijtë e Shqipërisë Konferenca e Ambasadorëve nuk i përfilli asnjëherë aspiratat dhe interesat e popullit shqiptar. Tokat shqiptare u përdorën nga Fuqitë e Mëdha imperialiste si monedhë këmbimi për të pajtuar kontradiktat e tyre në këtë zonë dhe për të kënaqur pretendimet e tepruara të shteteve ballkanike. Mjafton të përmendet se me kufijtë që u caktuan në Londër, brenda Shqipërisë u përfshinë afërsisht gjysma e trojeve dhe e popullsisë shqiptare. Nga trugu i Atdeut u shkëputën krahina të cilat jo vetëm përfaqësonin trevat bujqësore më pjellore me nëntokë shumë të pasur, por që kishin qenë vatra të rëndësishme të lëvizjes kombëtare dhe kishin dhënë një kontribut shumë të çmuar në luftën me armë për çlirimin e vendit nga zgjedha turke.

E.Grej, duke folur për caktimin e kufijve të Shqipërisë nga Konferenca e Londrës, deklaronte më 12 gusht në Dhomën e komuneve: «Unë e di fare mirë se kur gjithçka do të bëhet e njohur, kjo (zgjidhje) në shumë pika do të japë shkas për kritika të mëdha nga kushdo që e njuh vendin dhe që e gjykon çështjen nga një pikëpamje e ngushtë lokale. Duhet të mos harrohet se gjatë përpjekjeve për të gjetur një zgjidhje të tillë, qëllimi kryesor ka qenë që të ruhej marrëveshja midis vetë Fuqive të Mëdha, dhe në qoftë se vendimi mbi Shqipërinë e ka siguruar këtë, atëherë ai e ka bërë punën më të rëndësishme në të mirë të paqes së Evropës».

Në këtë mënyrë vetë ministri i Jashtëm i Anglisë, kryetar i Konferencës së Ambasadorëve njihte tërthorazi padrejtësinë e vendimit mbi kufijtë e Shqipërisë dhe përpiquej disi ta justifikonte duke e paraqitur si një «kurban» të domosdoshëm gjoja në altarin e paqes evropiane, por në të vërtetë për të fituar kohë deri sa të përgatiteshin më mirë për konfliktin botëror.

Çështja e statusit të Shqipërisë dhe e organizimit të saj

Konferenca e Ambasadorëve e rimori në shqyrtim çështjen e statusit të Shqipërisë dhe të organizimit të saj vetëm në fillim të majit 1913, sepse u zgjat shumë me çështjen e caktimit të kufijve. Ndërkaq Austro-Hungaria dhe Italia, si dy fuqitë që ishin ngarkuar nga Konferenca të hartonin projektin e organizimit të shtetit shqiptar, kishin filluar të shkëmbenin mendime që në janar dhe kishin arritur shpejt në marrëveshjen për të propozuar shkëputjen e plotë të Shqipërisë nga Turqia.

Më 8 maj Vjena dhe Roma ia paraqitën projektin Konferencës. Projekti qëndronte brenda caqeve të vendimit të 17 dhjetorit dhe parashikonte akoma suzerenitetin turk mbi Shqipërinë. Por kur dhanë shpjegimet e rastit ambasadorët e Austro-Hungarisë dhe të Italisë u shprehën për pavarësinë e plotë të Shqipërisë.

Arsyet e këtij qëndrimi të ri ndaj çështjes shqiptare duhen kërkuar në vetë zhvillimin e ngjarjeve në Ballkan, të cilat e kishin bërë të pavlefshëm vendimin e 17 dhjetorit 1912 mbi autonominë e Shqipërisë. Pasi kishte rënë Janina në duart e grekëve dhe Shkodra në duart e malazezëve Vjena dhe Roma nuk kishin më interes që ushtritë turke të qëndronin në Shqipëri dhe që të vazhdonte sovraniteti

i sulltanit mbi Shqipërinë autonome. Fuqitë e tjera, me përjashtim të Rosisë, e pranuan këtë propozim, të bindura se prania e Turqisë në pjesën perëndimore të Ballkanit ishte tanimë e pamundur. Qeveria cariste nga ana e saj e mbërthyer pas çdo formule që ruante sadopak vartësinë e Shqipërisë nga Turqia, ngulte këmbë tani për suzerenitetin e sulltanit mbi Shqipërinë. Por nën presionin e Anglisë dhe sidomos të Francës që e parashikonte pavarësinë shqiptare të ngarkuar me gjithfarë kufizimesh në trajtën e ndërhyrjes së hapur dhe të kontrollit shumëvjeçar të gjashtë fuqive imperialiste, qeveria ruse e ndryshoi qëndrimin e saj. Në mbledhjen e 20 majit Konferenca arriti në parim marrëveshjen mbi pavarësinë e Shqipërisë. Një shprehje e kësaj ishte edhe fakti se Traktati i Paqës i 30 majit 1913 midis aleatëve ballkanikë dhe Turqisë, teksti i të cilit ishte përgatitur nga Fuqitë e Mëdha, parashikonte heqjen dorë të Turqisë nga të drejtat e saj në Shqipëri (neni 2), ndërsa Fuqive të Mëdha u njihte të drejtën «për të zgjidhur çështjen e caktimit të kufijve të Shqipërisë, si dhe çdo çështje tjetër që kishte të bënte me Shqipërinë» (neni 3).

Pas kësaj, vëmendja e ambasadorëve u përqendrua në problemin e organizimit të brendshëm të shtetit shqiptar. Kjo qe tema kryesore e Konferencës së Londrës në qershor e në korrik.

Në shqyrtimin e këtij problemi u shfaqën përsëri mosmarrëveshje midis fuqive të Tripalëshit dhe Antantës.

Në mes të korrikut Austro-Hungaria dhe Italia paraqitën një projekt të ri që duhej të shërbente si bazë për një marrëveshje kompromisi. Projekti parashikonte pavarësinë e plotë të Shqipërisë, por veç asaj bënte fjalë edhe për krijimin e një komisioni ndërkombëtar të kontrollit, i cili pasi të hartonte një projekt të hollësishëm për organizimin e të gjitha degëve të administratës në shtetin e ri, do ta vazhdonte veprimtarinë e tij të mbikqyrjes për 5 vjet. Përfaqësuesit e Francës e të Rosisë e quajtën komisionin tepër të cunguar si në atributet, ashtu edhe në afatin e tij. Me propozimin e Italisë u shtua afati i veprimtarisë së Komisionit nga 5 deri në 10 vjet, madje u parashikua mundësia e zgjatjes së tij edhe për 10 vjet të tjera.

Mbi këtë bazë u arrit marrëveshja dhe më 29 korrik 1913 Konferenca e Ambasadorëve mori vendimin përfundimtar mbi Shqipërinë. Sipas këtij vendimi *Shqipëria shpallej principatë autonome, sovranë dhe trashëgimore* (neni 1); *çdo lidhje suzereniteti me Turqinë përjashtohet* (neni 2); *Shqipëria bëhet shtet asnjanes nën garancinë e Fuqive të Mëdha* (neni 3). Por nga ana tjetër shteti shqiptar vihej nën

kontrollin e tyre. Kontrollin mbi administratën civile dhe mbi financat e Shqipërisë Fuqitë do ta ushtronin me anën e një komisioni ndërkombëtar të përbërë nga delegatët e gjashtë fuqive dhe nga një delegat i Shqipërisë. Komisioni, të cilit i ngarkohej si detyrë e ngutshme përpunimi i një projekti të hollësishëm mbi organizimin e të gjitha degëve të administratës civile, do t'i vazhdonte funksionet e kontrollit për 10 vjet e në rast nevojë këto edhe mund të përsëriteshin (nenet 4,5,6). Në krye të Shqipërisë vihej një princ, i cili do të caktohej nga Fuqitë e Mëdha brenda jo më shumë se 6 muajve (neni 7). Qetësia dhe rendi publik do të siguroheshin nga një xhandarmëri, organizimi dhe drejtimi i së cilës do t'u besohej oficerëve të huaj (neni 8), që do të merreshin nga radhët e ushtrisë suedeze (neni 9).

Vendimi i 29 korrikut 1913 është akti ndërkombëtar kryesor mbi pavarësinë e Shqipërisë, akti me anën e të cilit Fuqitë e Mëdha e njihnin shtetin e ri shqiptar. Por ky vendim ishte kontradiktor: këtu ai fliste për pavarësinë e Shqipërisë, e më tutje vendoste mbi të një kontroll ndërkombëtar të gjatë që ishte vështirë të pajtohej me pozitën e një shteti të pavarur. Kjo tregonte se mosmarrëveshjet e fuqive imperialiste për çështjen shqiptare me vendimin e Konferencës së Londrës në thelb nuk ishin zgjidhur, por vetëm ishin mbuluar përkohësisht, për të dalë në shesh me forcë të re në fazën e zbatimit të vendimit.

Qeveria e Vlorës dhe qëndrimi i Fuqive Me hapjen e punimeve të Konferencës së Ambasadorëve në dhjetor, qeveria e Vlorës dërgoi në Londër një delegacion të saj. Delegacioni paraqiti në fillim të janarit një memorandum të qeverisë shqiptare mbi caktimin e kufijve të Shqipërisë brenda të cilëve përfshiheshin të gjitha viset me popullsi shqiptare si edhe disa toka të huaja në lindje e në jug të vendit. Delegatët shqiptarë hynë disa herë në kontakt me përfaqësuesit e Fuqive në Konferencë, sidomos me ambasadorët e Austro-Hungarisë e Italisë. Ata në ndonjë rast ndikuan edhe në zhvillimin e bisedimeve si p.sh. kur i sinjalizuan ambasadorit italian rrezikun e një baze detare në kanalën e Korfuzit po t'i lihej Greqisë bregdeti i Sarandës. Në pranverë të 1913-ës vetë Ismail Qemali me Luigj Gurakuqin e Isa Boletinin vizituan kryeqytetet kryesore të Evropës Perëndimore: Romën, Vjenën, Parisin dhe

vetë Londrën ku zhvillohej Konferenca e Ambasadorëve. Veç kësaj qeveria e përkohshme mbante lidhje edhe në selinë e saj me një numër përfaqësuesish të huaj (sidomos me konsujt e Fuqive), që ose ndodheshin në Vlorë prej kohësh, ose ishin dërguar pranë saj.

Mirëpo Fuqitë e Mëdha imperialiste nuk e njohën asnjëherë qeverinë e Vlorës si qeveri përfaqësuese të të gjithë Shqipërisë. Përçapjet dhe qendrimet e saj, veprimet dhe ndërhyrjet e përfaqësuesve të saj mbetën pa jehonë zyrtare qoftë pranë fuqive të veçanta, qoftë në Konferencën e Ambasadorëve. Jo të gjitha Fuqitë e Mëdha mbajtën që në fillim një qëndrim negativ kundrejt qeverisë së përkohshme. Vjena dhe Roma i premtuan dhe i dhanë asaj njëfarë përkrahjeje duke shpresuar secila se do të mund ta përdorte si vegël të politikës së vet në Shqipëri. Por kjo përkrahje nuk arriti deri në njohjen zyrtare të qeverisë së Vlorës nga ana e Austro-Hungarisë dhe Italisë, sepse këto nuk mund të vepronin veçse në marrëveshje me fuqitë e tjera. Konferenca e Ambasadorëve miratoi parimin e organizimit *ndërkombëtar* të shtetit shqiptar pra edhe qëndrimi kundrejt qeverisë shqiptare, si pjesë e pandarë e këtij organizimi, nuk do të vendosej veçse bashkërisht midis gjashtë Fuqive. Por edhe këtu kishte dy pikëpamje: Austro-Hungaria dhe Italia mendonin se qeveria e Vlorës mund të shërbente si bërthamë për organizimin e shtetit shqiptar. Kjo pikëpamje hasi në kundërshtimin e rreptë të Francës e të Rusisë, të cilat kërkonin që organizimi i shtetit shqiptar të bëhej krejtësisht nga Fuqitë e Mëdha.

Ky kontrast në vlerësimin e qeverisë së përkohshme, që mbeti në heshtje për disa kohë, doli në shesh në Konferencën e Ambasadorëve atëherë kur filloi të shqyrtohej organizimi i brendshëm i Shqipërisë.

Më 15 korrik, kur u paraqit në Konferencë projekti i ri austro-italian, një luftë e gjatë u bë rreth formulimit të nenit 7 të projektit ku thuhej se deri sa të caktohej princi, veprimtaria e «autoriteteve kombëtare» që e qeverisnin vendin përkohësisht dhe *de facto* do të vihej nën kontrollin e komisionit ndërkombëtar. Ambasadori i Francës mendonte se me «autoritete kombëtare» kuptohej qeveria e Vlorës dhe shikonte këtu një orvatje të Vjenës për të bërë që Konferenca e Londrës ta njihnte atë që ai e quajti «pseudo-qeveri e kryesuar nga I.Qemali». Bashkë me kolegun e tyre francez edhe përfaqësuesit e Rusisë e të Anglisë e kundërshtuan kategorikisht njohjen e qeverisë së Vlorës, qoftë drejtpërdrejt, qoftë tërthorazi. Mosmarrëveshja vazhdoi deri në fund të korrikut dhe u zgjidh duke u zëvendësuar

shprehja «autoritete kombëtare» me shprehjen «autoritete lokale ekzistuese», me të cilën kihej parasysh edhe pushteti i Esat Pashës në Durrës ku ishte vendosur pas largimit nga Shkodra si dhe i komisionit ushtarak ndërkombëtar në Shkodër.

Konferenca e Ambasadorëve nuk e përfilli fare të vetmen qeveri kombëtare të krijuar në Shqipëri, qeverinë e I. Qemalit dhe vendosi arbitrarisht një pushtet të huaj, një autoritet ndërkombëtar në formën e komisionit të kontrollit të gjashtë fuqive imperialiste.

3. LUFTA PËR BASHKIMIN KOMBËTAR

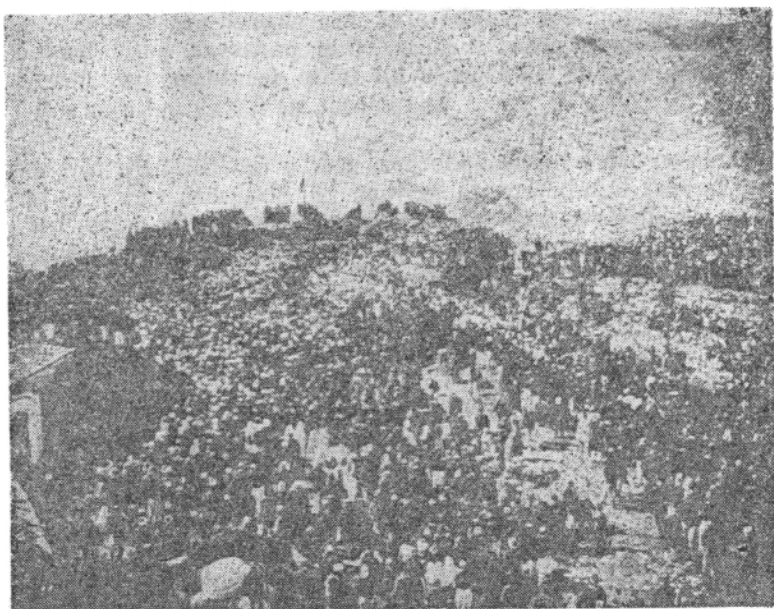
Bashkimi i krahinave të vendit rreth qeverisë së Vlorës

Një nga detyrat më të rëndësishme që qëndronin përpara qeverisë kombëtare të Vlorës ishte ajo e bashkimit të viseve shqiptare nën pushtetin e kësaj qeverie.

Populli shqiptar nuk u pajtua me vendimin e Fuqive të Mëdha për copëtimin e vendit. Atje ku pati mundësi, si në Vlorë, Shkodër e më vonë në qytete të tjera si edhe në kolonitë e mërgimit u organizuan mitingje e manifestime proteste kundër mospërfilljes së interesave jetike të shqiptarëve dhe vendimit të padrejtë që linte më tepër se gjysmën e popullsisë së vendit dhe trevat më pjellore të tij nën zgjedhën e huaj.

Qeveria e përkohshme e Vlorës, e cila formalisht i kishte njohur vendimet e fuqive mbi kufijtë e Shqipërisë, e konsideroi si detyrën e saj më të ngutshme, që duke u mbështetur në këto vendime të luftonte në radhë të parë për bashkimin e tokave shqiptare brenda kufijve të njohur nga Fuqitë dhe shtrirjen e autoritetit të saj në to.

Por edhe në këtë drejtim pengesat ishin shumë të mëdha. Një pjesë e madhe e këtyre viseve vazhdonte të qëndronte e pushtuar nga të huaj. Ushtria greke mbante në duart e saj rrethet jugore të vendit. Ushtritë serbe po tërhiqeshin shumë ngadalë nga Shqipëria e Mesme dhe e Veriut. Shkodra vazhdonte të administrohej nga Komisioni ushtarak ndërkombëtar.

Shkodër, 19 mars 1914: Miting me rastin e ngritjes së flamurit

Vështirësive të jashtme u shtoheshin edhe ato të brendshme. Menjëherë pas formimit të qeverisë kombëtare të Vlorës filluan të gjallëroheshin prirjet lokaliste e separatiste të krerëve çifligarë e bajraktarë. Ndër këta u dallua sidomos Esat Pashë Toptani. Pas kapitullimit në Shkodër ai u vendos me forcat e veta në rrethin e Tiranës e të Durrësit. Pa u trazuar nga autoritetet ushtarake serbe që po tërhiqeshin, ai filloi të ngrinte një administratë të veçantë në Shqipërinë e Mesme. Qëllimi i tij ishte të mënjanonte qeverinë e Vlorës, të cilën e quante pengesën e brendshme kryesore për synimet e tij dhe t'i hapte rrugën vetes për të shtënë në dorë drejtimin e shtetit shqiptar.

Për t'i dhënë lëvizjes një bazë ligjshmërie Esat Pasha organizoi në Krujë nga mesi i majit 1913 një të ashtuquajtur kongres, ku u ftuan të merrnin pjesë përfaqësues nga krahinat e Shqipërisë së Mesme.

Veprimtaria përçarëse e Esat Toptanit dëmtonte rëndë lirinë dhe pavarësinë e Shqipërisë, në një çast kritik, kur kërkohesh mbi të gjitha bashkimi i vendit. Kundër kësaj veprimtarie u ngritën të gjithë patriotët shqiptarë. Rrethet e Dibrës, Matit dhe Elbasanit nuk pranuan të dërgonin

përfaqësues në «kongres». Atje shkuan «delegatë» vetëm nga Durrësi, Kavaja, Tirana, Lezha e Kurbini.

Ndër organizatorët e «kongresit» u dalluan Musa Qazimi, myftiu i Tiranës, një turkoman, armik i tërbuar i lëvizjes kombëtare shqiptare dhe përkrahës i ribashkimit të Shqipërisë me Turqinë. Ai propozoi që t'u kërkohej Fuqive të Mëdha të caktonin për Shqipërinë një princ, që të kishte njohuri mbi vendin (me këtë nënkuptohej një princ turk), të caktohej si kryeqytet Kruja dhe deri në zgjedhjen e princit, për të mbajtur «rregullin e qetësinë» t'i luteshin Esat Pashës të pranonte kryesinë e qeverisë. Por shumica e «delegatëve», ndonëse të zgjedhur nga esatistët, nuk guxuan të bashkoheshin me tradhtinë e pashait toptanas. Si pasojë, «kongresi» dështoi.

Veprimtaria e Esat Toptanit kishte ngjallur dyshime edhe në Vjenë. Lidhjet e tij me Malin e Zi, Serbinë dhe aleatët e tyre mund ta dëmtonin rëndë politikën austro-hungareze në Shqipëri. Për këtë arsye monarkia e dyfishhtë e përkrahur nga Roma kërkoi në mënyrë të vendosur nga Esat Toptani dhe Porta e Lartë që të jepej urdhri për riatdhesimin e ngutshëm të trupave turke të cilat ndodheshin ende në Shqipëri, nën komandën e Esatit. Presioni austro-hungarez e bëri efektin e vet. Stambolli dhe Esat Toptani u detyruan ta pranonin kërkesën e Vjenës. Ushtritë turke u larguan nga Shqipëria gjatë muajit qershor.

Planet e pashait toptanas pësuan kështu një goditje të rëndë. Mbase nuk pati sukses në luftën e hapur kundër qeverisë së Vlorës ai u detyrua të afrohej me të. Ai pranoi propozimin e Ismail Qemalit për t'u bërë ministër i Punëve të Brendshme në vend të Myfit Libohovës që zuri dikasterin e Punëve të Jashtme dhe u nis në Vlorë. Kjo i dha mundësi qeverisë së përkohshme të shtrinte pushtetin e saj edhe në Shqipërinë e Mesme. E. Toptani mendoi ta shfrytëzonte pozitën e tij të re si ministër i Brendshëm i qeverisë së Vlorës për të fituar simpatinë e Austro-Hungarisë dhe të Italisë që interesoheshin më tepër se të tjerat për çështjet shqiptare. Me këtë qëllim, pasi qëndroi pak ditë në Vlorë, së bashku me agjentin e vjetër të Austro-Hungarisë Syrja Bej Vlorën, ai shkoi në Romë e pastaj në Vjenë ku u takua me ministrat e Jashtëm. Por as në Romë dhe as në Vjenë nuk gjeti përkrahjen që kërkonte. Austro-Hungaria dhe Italia sado që nuk ishin fort të kënaqura nga I. Qemali, parapëlqenin më shumë të kishin të bënin me qeverinë e Vlorës, e cila kishte marrë një qëndrim të vendosur kundër pretendimeve të aleatëve ballkanikë në Shqipëri se sa me një element si E. Toptani që ishte komprometuar për lidhjet e tij me fuqitë ballkanike.

Me t'u kthyer më 1 gusht në Shqipëri, pasi qëndroi disa ditë në Vlorë, E. Toptani u vendos në Durrës dhe këtu si ministër i Brendshëm filloi të organizonte xhandarmërinë por jo pa paramendime; ai po e përgatiste atë për të realizuar në rastin e volitshëm planet e tij separatiste.

Qeveria e Vlorës e shtriu gradualisht pushtetin e vet edhe me krahinat veriore të vendit.

Duke shfrytëzuar faktin që administrimi i huaj kufizohej vetëm në qytetin e Shkodrës, ajo dërgoi atje një komision qeveritar të kryesuar nga L. Gurakuqi për të vendosur lidhje të drejtpërdrejta me popullsinë e krahinave veriore ku nuk arrinte pushteti i komisionit ushtarak ndërkombëtar. Përfaqësuesit e qeverisë gjetën kudo gatishmërinë për t'u lidhur me Vlorën. Paria e Malësisë së Madhe dhe e Lezhës u bashkua me qeverinë. Po kështu veproi edhe kapidani i Mirditës, Preng Bibë Doda. Pasi ishin larguar serbët, me të cilët kishte bashkëpunuar deri atëherë, ai i siguroi Vlorës përkrahjen në emër të popullsisë së Mirditës.

Kryengritja e shtatorit 1913

Aneksimi i tokave shqiptare nga Serbia dhe Mali i Zi, i sanksionuar nga Konferenca e Ambasadorëve në Londër, u shoqërua me vendosjen e një regjimi të egër shtypjeje e terrori. Në mbështetje të dekretit «mbi sigurimin publik» të lëshuar nga mbreti Pjetër, autoritetet serbe ndiqnin, arrestonin e vrisnin në masë popullsinë shqiptare, me qëllim që të shuanin në të çdo lëvizje kombëtare dhe të siguronin mirë sundimin e tyre në këto krahina. Këto veprime shoqëroheshin me sekuestrimin e një pjese të mirë të pronave tokësore të shqiptarëve dhe me vendosjen në to të kolonëve serbë. Përveç kësaj, në kundërshtim me vendimet e Konferencës së Londrës mbi kufijtë e Shqipërisë, qeveria e Beogradit kishte vendosur në mënyrë arbitrare një «kufi strategjik» që kalonte gjatë luginës së Drinit dhe përfshinte pjesërisht edhe Matin. Këtë e përligjte me nevojën për të siguruar gjoja mbrojtjen nga sulmet e shqiptarëve. Për t'i detyruar viset e zonës «strategjike» të kërkonin bashkimin me Serbinë, autoritetet serbe ua mbyllën malësorëve shqiptarë rrugët e tregjeve në qytete, duke kërcënuar mijëra prej tyre me vdekjen nga uria. Rojet serbe i arrestonin ose i vrisnin ata malësorë që guxonin të kapërcenin kufirin për të zbritur në qytet. Qeveria serbe, siç deklaronte I. Qemali, «i shtrëngoi kaq keq e bëri aq të liga, sa nga dëshpërimi

burra e gra kërkuan vdekjen si të vetmin shpëtim ndaj çnderimit, rrëmbimit dhe vrasjes».

Protestat e qeverisë së Vlorës drejtuar Fuqive të Mëdha për ta detyruar Serbinë të respektonte kufijtë e caktuar nga Konferenca e Londrës, nuk kishin dhënë ndonjë fruit. Qeveria e Vlorës, që deri atëherë kishte mbajtur një qëndrim të rezervuar ndaj ushtrive pushtuese serbe, vendosi ta shtrinte me anën e forcës pushtetin e vet në tokat që përfshiheshin brenda kufijve të Shqipërisë, të njohura nga Konferenca e Londrës.

Qëndresa popullore kundër zgjedhës së huaj serbe që filloi ditët e para të korrikut në viset e zonës strategjike përfshiu edhe tokat që ishin lënë nga Fuqitë e Mëdha jashtë kufijve të Shqipërisë. Kjo qëndresë shtroi me forcë përpara qeverisë së përkohshme dhe rretheve politike shqiptare brenda e jashtë vendit, problemin e bashkimit të të gjitha tokave shqiptare në një shtet të vetëm kombëtar. Ç'rrugë do të ndiqej për t'ia arritur këtij qëllimi? Disa qarqe politike shqiptare të Stambollit kishin arritur në përfundimin se tërësia tokësore e Shqipërisë ishte vështirë të sigurohej me forcat e veta e se ishte e domosdoshme të gjendeshin aleatë. Duke marrë parasysh gjendjen që ishte krijuar në Ballkan, një aleat i tillë i mundshëm ishte Turqia. Sipas këtyre qarqeve ishte më mirë të kishin një Shqipëri të bashkuar ku të përfshiheshin të gjitha tokat e banuara prej shqiptarësh, goftë edhe autonome, nën suzerenitetin e sulltanit, se sa një Shqipëri të cunguar por të pavarur. Në përputhje me këtë plan ata hodhën idenë për të pasur një shtet autonom shqiptar me në krye një princ mysliman me origjinë shqiptare, që do të pranohej edhe nga Turqia.

Ky plan kishte gjetur përkrahjen e xhonturqve, të cilët kishin nisur për në Shqipëri emisarët e parë për të organizuar lëvizjen në dobi të princit mysliman.

Platforma e rretheve politike shqiptare të Stambollit, ndonëse ishte frymëzuar nga dëshira për të çliruar tokat shqiptare që ndodheshin nën sundimin e huaj cenonte pavarësinë e shpallur në Vlorë dhe synonte ta mbante Shqipërinë ende të lidhur me Turqinë, lidhje që tanimë ishte kapërcyer nga koha dhe mund t'i sillte vetëm dëm çështjes shqiptare.

Ndërkohë udhëheqësit e njohur të Kosovës, H. Prishtina, B. Curri, I. Boletini etj., që ndodheshin në viset e Shqipërisë së lirë vendosën të ndiqnin një rrugë tjetër. Midis tyre u arrit marrëveshja për të organizuar një kryengritje të armatosur çlirimtare në tokat që kishin kaluar nën zgjedhën serbe e malazeze, me qëllim që të sigurohej, në kundërshtim

me vullnetin e Fuqive të Mëdha, bashkimi i tyre me atdheun — Shqipërinë e pavarur. Ndërsa H. Prishtina caktohej në shtator ministër i qeverisë së Vlorës, B. Curri, I. Boletini, E. Isufi etj. u ngarkuan me organizimin e kryengritjes në vend.

Muhaxhirë nga Kosova

E pasigurt për rezultatet pozitive të kryengritjes dhe për të mos rënë hapur në konflikt me vendimet e Fuqive të Mëdha, qeveria e Vlorës nuk u angazhua zyrtarisht në organizimin e kryengritjes. E kufizuar në mundësitë e saj, ajo nuk ishte në gjendje as ta përkrahte materialisht atë.

Lëvizja e armatosur kundër pushtuesve serbë, e cila deri atëherë kishte pasur karakter spontan e të kufizuar, në shtator mori përpjesëtime të gjera. Malësorët dibranë, pasi dëbuan xhandarët e ushtarët serbë nga fshatrat e tyre, iu drejtuan më 21 shtator qytetit të Dibrës. Pas luftimesh të ashpra, ku mori pjesë aktive edhe popullsia e qytetit, Dibra u çlirua. Trupat serbe u detyruan të tërhiqeshin edhe nga Ohri, Struga dhe Gostivari. Kryengritësit, numri i të cilëve arrinte në disa mijëra vetë, marshuan drejt Kërçovës, ndërsa pjesa kryesore qëndroi në malet e Petrinës dhe të Istokut. Popullsia maqedonase, e cila pas Luftës së Dytë Ballkanike, me traktatin e Bukureshtit të 10 gushtit 1913 kishte mbetur nën zgjedhën serbe, e përkrahu kryengritjen shqiptare.

Në Kosovë, lëvizja e armatosur filloi në krahinën e

Drenicës e pastaj u përhap në rrethet e Prizrenit dhe të Gjakovës e deri në afërsitë e Prishtinës.

E trembur nga përpjesëtimet e kryengritjes, qeveria serbe shpalli mobilizimin e pjesshëm të ushtrisë së saj. Ajo synonte ta shfrytëzonte këtë rast për të siguruar përfundimisht për vete edhe krahinat shqiptare të përfshira në kufirin «strategjik». Përveç kësaj, Serbia mendonte që me këtë rast të mënjanonte qeverinë e Vlorës dhe të vinte në krye të shtetit shqiptar aleatin e vet E. Toptanin.

Në fillim të tetorit, ushtria serbe ndërmori mësymjen e saj kundër kryengritjes shqiptare. Luftime të përgjakshme u zhvilluan për dy ditë rresht në malet e grykat e Petrinës dhe të Istokut. Kryengritësit u detyruan të tërhiqeshin dhe të linin në duart e armikut qytetet e çliruara. Ushtritë serbe me vështirësi mundën ta shtypnin lëvizjen edhe në trevat e tjera shqiptare. Megjithatë, lëvizja e armatosur vazhdoi edhe për një kohë në formë çetash.

Pushtuesit e shoqëruan marshimin e tyre me djegien e dhjetëra fshatrave dhe shfarosjen pa mëshirë të popullsisë. Në një letër të një ushtaraku serb të botuar në gazetën socialiste serbe «Radničke Novine» më 22 tetor 1913 thuhej: «... nuk kam kohë të shkruaj gjatë, por mund të them se këtu po bëhen gjëra të tmerrshme. Jam i tmerruar dhe pyes gjithnjë se si njerëzit mund të jenë kaq barbarë për të kryer të tilla mizori... mund të them që Luma nuk ekziston më. Nuk ka veçse kufoma, pluhur e hi». Popullsia e terrorizuar e këtyre krahinave u shpërngul në masë dhe u vendos në qytete e fshatra të Shqipërisë së Mesme.

Social-demokracia serbe e bullgare e dënoi me forcë politikën agresive të qeverisë serbe. Partia social-demokrate serbe organizoi mitingje «kundër tendencave ekspansioniste të borgjezisë serbe, e cila duke u derdhur për në det, e shpinte vendin në një aventurë të përgjakshme». Organi i socialistëve të ngushtë (tesnjakë) bullgarë «Rabotniçeski Vesnik», duke vënë në dukje pasojat e tmerrshme të politikës imperialiste dhe shoviniste në Ballkan shkruante ato ditë: «Serbia e mobilizoi përsëri ushtrinë e saj për të goditur Shqipërinë, e cila kërkon çlirimin kombëtar dhe vetëvendosjen».

Ushtritë serbe pasi i thyen kryengritësit shqiptarë iu drejtuan përsëri Adriatikut.

Rrethet ushtarake të Vjenës deshën ta shfrytëzonin këtë rast për ta likuiduar armikun e tyre kryesor në Ballkan, Serbinë. Kryetari i shtabit të përgjithshëm austro-hungarez kërkonte t'i shpallte asaj luftë, por qeveria e Vjenës vendosi ta paralajmëronte Serbinë e ta detyronte të respektonte

vendimet e Fuqive të Mëdha në Londër. Më 18 tetor Bertholdi i dërgoi Beogradit një notë verbale në formë ultimatum, me anën e së cilës kërkohet që ushtria serbe të zbraste brenda tetë ditëve territorin shqiptar. Qeveria serbe e këshilluar edhe nga Rusia e Franca u detyrua t'i nënshtrohej kërkesës së Vjenës dhe të tërhiqte trupat e saj në afatin e caktuar.

Formimi i «Pleqësisë së Shqipërisë së Mesme» në Durrës dhe acarimi i luftës antif feudale

Marshimi i trupave serbe drejt Adriatikut vuri në lëvizje edhe aleatin e tyre, Esat Toptanin. Me qëllim që ta komprometonte qeverinë e Vlorës përpara Fuqive të Mëdha, E. Toptani i kërkoi me këmbëngulje asaj që të merrte pjesë zyrtarisht në kryengritje por I. Qemali nuk

ra në kurthin e pashait toptanas. Atëherë në Durrës filluan të shpejtoheshin përgatitjet për përmbysjen e qeverisë së Vlorës. Në një kohë kur vendin e kërcënonte përsëri rreziku i invazionit serb, E. Toptani, duke përdorur demagogjinë më të ulët, organizoi mitingje në të cilat flitej sipas porosisë së tij për krijimin e një qeverie të re, që «do t'u kërkonte Fuqive të vinte sa më parë princi». Pas kësaj, E. Toptani i kërkoi qeverisë së Vlorës të shpërndahej; qeveria e re të caktohej prej tij e I. Qemalit dhe të vendosej në Durrës. Pasi këto kërkesa provokuese u hodhën poshtë, E. Toptani shpalli më 12 tetor 1913 në Durrës formimin e «Pleqësisë së Shqipërisë së Mesme», në krye të së cilës u vu vetë, preu çdo marrëdhënie me qeverinë e Vlorës dhe filloi luftën kundër saj. Me këtë akt E. Toptani synonte gjithashtu ta vinte përpara një fakti të kryer Komisionin Ndërkombëtar të Kontrollit që do të vinte së shpejti në Shqipëri. Pushteti i pashait toptanas shtrihej në një zonë të ngushtë, që përfshinte Durrësin, Shijakun, Peqinin, Kavajën e Tiranën.

Formimi në Durrës i «Pleqësisë» nuk ishte vetëm rezultat i mosmarrëveshjeve që ekzistonin midis E. Toptanit dhe qeverisë kombëtare të Vlorës për çështjet themelore politike që kishin të bënin me pavarësinë dhe tërësinë tokësore të atdheut, por edhe i mosmarrëveshjeve në fushën e politikës së brendshme. Shkëputja e E. Toptanit nga Vlora shënonte njëkohësisht edhe një rreshtim të ri të forcave klasore të vendit.

Në Vlorë ishte grumbulluar një pjesë e mirë e patriotëve demokratë, kryesisht intelektualë me origjinë borgjeze e mikroborgjeze. Ata dhe masat e gjera të patriotëve në të gjitha krahinat e vendit u bënë mbështetje e pavarësisë

shqiptare. Ata luftuan për zhdukjen e mbeturinave mesjetare që kishte trashëguar Shqipëria nga sundimi shekullor osman, dhe për organizimin e një shoqërie të përparuar borgjeze. Ata e përkrahën qeverinë e Vlorës dhe i bënë presion të vazhdueshëm, që të ndiqte një politikë konsekuente dhe demokratike.

Me t'u zgjidhur në arenën ndërkombëtare problemi i njohjes së pavarësisë së Shqipërisë dhe i kufijve të saj, patriotët demokratë filluan të propagandonin me anën e organit të qeverisë së Vlorës «Përlindja e Shqipënies» ide të e shndërrimeve borgjeze të vendit. Ata kërkonin, siç shkruante M. Gramenoja, që atdhetarët të hidheshin «... në luftë të industrisë, bujqësisë, tregëtisë».

Lufta e këtyre patriotëve demokratë bëri që çifligarët të mos e përqendronin dot në duart e tyre të gjithë pushtetin shtetëror dhe të mos e qeverisnin Shqipërinë sipas interesave të tyre klasore. Si pasojë, nga qeveria e Vlorës dhe administrata e saj filluan të jepnin dorëheqjen njëri pas tjetrit elementët feudalë reaksionarë, të cilët u bashkuan me E-Toptanin. Në Durrës u grumbulluan edhe disa personalitete politike borgjeze, të pakënaqur nga metodat administrative të I. Qemalit, të cilët shpresonin të zinin në pushtetin e ri poste të rëndësishme.

Formimi i «Pleqësisë» së Durrësit dhe presioni gjithnjë e më i madh i rretheve demokratike të Vlorës bënë që edhe qeveria e Vlorës të kalonte në pozita më të përparuara antif feudale. Në fjalimin që mbajti më 22 tetor I. Qemali premtonte se qeveria e kryesuar prej tij do të merrte çdo masë «që të mos jetet (mbetet-Red.) kurrë shqiptari pa qenë zot'i dheut». Fjala ishte, me sa duket, për një reformë agrare që qeveria e Vlorës kishte ndërmend të zbatonte. «Përlindja e Shqipënies» shkruante hapur në përvjetorin e parë të pavarësisë: «Lypset të dihet sheshazi se Shqipëria është e shqiptarëve dhe as e bejlerëve, as e pashallarëve». Në Vlorë, Berat dhe Elbasan u ngjitën nëpër mure «letra të hapura» të drejtuara kundër çifligarëve.

Duke karakterizuar përmbajtjen e vërtetë të përçarjes midis Vlorës dhe Durrësit, përfaqësuesi rus në Komisionin Ndërkombëtar të Kontrollit i shkruante Ministrisë së Jashtme në Petërburg, më 30 tetor 1913: «Rivaliteti midis Esat Pashës dhe Ismail Qemalit, që në shikimin e parë ka karakter personal, përmban, padyshim, elemente të luftës së klasave. Esat Pasha... përfaqëson interesat e pronarëve të mëdhenj të tokës, të cilët në marrëdhëniet e tyre me fshatarët kanë vendosur në thelb parime feudale. Atë e

përkrahin përfaqësuesit e oxhaqeve të Shqipërisë, të cilët i shikojnë me frikë rezultatet e mundshme të politikës tepër demokratike të Ismail Qemalit».

Qeveria e Vlorës vendosi t'u jepte fund disa veprimeve arbitrare të bëra nga ana e çifligarëve të mëdhenj, të cilët, duke përfituar nga turbullirat e Luftës Ballkanike dhe nga mungesa e një pushteti shtetëror, kishin përvetësuar sipërfaqe të mëdha tokash të çifligjeve shtetërore. Në dhjetor 1913 u krijua një komision qeveritar që do të shqyrtonte kufijtë e çifligjeve sipas tapive dhe do t'ua kthente shtetit e fshatarëve tokat që ishin grabitur arbitrarisht. Këto ishin masa të pjesshme. «Qeveria e Vlorës, — thotë shoku Enver Hoxha — nuk doli me një program më të gjerë dhe më të qartë ekonomik» sidomos lidhur me çështjen fshatare që ishte një çështje themelore për t'u zgjidhur¹. Por edhe këto masa antifeudale të qeverisë së Vlorës nuk u zbatuan dot për shkak të kushteve të vështira në të cilat ndodhej vendi. Kështu lufta kundër bejlerëve e pashallarëve u kufizua vetëm në fushën politike. Kjo shkaktoi pakënaqësi në masat fshatare, të cilat, të rrënuara nga lufta, nuk ishin në gjendje as të paguanin taksat që kërkonte qeveria. Si pasojë, u dobësua baza shoqërore e qeverisë së Vlorës pikërisht në një kohë kur, për të zgjidhur me sukses problemet e vështira që qëndronin përpara shtetit shqiptar, ishte e domosdoshme lidhja e ngushtë e qeverisë me masat fshatare, që përbënin pjesën më të madhe të popullsisë.

Masat administrative dhe ekonomike të qeverisë së Vlorës

Me gjithë vështirësitë e brendshme, të shkaktuara në radhë të parë nga veprimet përçarëse të Esat Pashës, qeveria e Vlorës pati mundësi të merrte një varg masash, të cilat ndihmonin në konsolidimin e shtetit shqiptar dhe i hapnin rrugën përparimit të vendit. Ajo i kushtoi një vëmendje të veçantë zhvillimit të arsimit dhe mori masa që viti shkollor 1913-1914 të fillonte në rregull. Por vendi nuk kishte shumë mësues të përgatitur për të drejtuar shkollat, të cilat, sipas vendimit të qeverisë, duhej të hapeshin nëpër qytete e nëpër fshatra. Për të kapërcyer këtë vështirësi, Ministria e Arsimit vendosi të krijonte në çdo sundimtarie (prefekturë) nga një shkollë normale përgatitore për mësues. Në shtator u rihap shkolla normale në Elbasan. Qeveria u bëri gjithashtu thirrje inte-

1) Enver Hoxha. *Vepra*, vëll. 23, f. 156.

lektualëve shqiptarë të vinin dijet e tyre në shërbim të shtetit shqiptar. Njëkohësisht, ajo e bëri të detyrueshëm përdorimin e gjuhës shqipe në administratën shtetërore.

Politika ekonomike e saj pati si qëllim t'i vinte në ndihmë borgjezisë së dobët dhe vetë shtetit, të cilët kishin nevojë për kredi financiare. Për këtë arsye qeveria e pranoi propozimin e një banke austriake (Wiener Bank Verein) dhe të një banke italiane (Banco Commerciale Italiano) për të krijuar një bankë emetimi në Shqipëri. Por Vjena dhe Roma u orvatën ta shfrytëzonin dobësinë e qeverisë shqiptare për t'i imponuar asaj klauzola të tilla që e vinin Shqipërinë nën kontrollin ekonomik e politik të këtyre fuqive. I.Qemali u qëndroi këtyre orvatjeve dhe bëri kundërpropozime në interes të shtetit shqiptar. Grupet financiare austriake dhe italiane duke dashur ta përfundonin sa më parë marrëveshjen, pa ardhur në Shqipëri Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit, i pranuan kërkesat e qeverisë së Vlorës. Marrëveshja, që u nënshkrua më 4 tetor, parashikonte krijimin e «Bankës Kombëtare Shqiptare» me kapital austro-italian. Ky koncesion jepej me një afat prej 60 vjetësh. Banka do të administrohej nga një këshill administrativ, ku do të bënin pjesë edhe shqiptarë, dhe do të ishte nën kontrollin e një komisari të lartë të caktuar nga qeveria shqiptare për të kontrolluar emetimin e bankënotave dhe respektimin e rreptë të dispozitave të statuteve dhe rregulloreve që u përkisnin këtyre bankënotave. Banka, nga ana e saj, gëzonte një varg privilegjesh në jetën ekonomike e financiare të shtetit shqiptar.

Ndonëse I.Qemali krijimin e koncesionit të bankës e quante si «të dytin fitim pas lirisë, edhe nga pikëpamja ekonomike edhe politike», në rrethet demokratike të Vlorës dhënia e koncesioneve të huaja u prit me rezerva dhe u quajt si hapi i parë drejt skllavërimit ekonomik e politik të vendit nga ana e Austro-Hungarisë dhe Italisë. Me krijimin e koncesionit të bankës as vetë qeveria nuk ishte e njëzëshme. Nga ana tjetër kundër bankës, sipas I.Qemalit, u shprehën në mënyrë të veçantë fajdexhinjtë, të cilët shikonin tek ajo një konkurente shumë të fortë.

Një nga detyrat më të rëndësishme të qeverisë së Vlorës ishte organizimi i administratës shtetërore. Qysh para se të shpallej pavarësia, duke parashikuar vështirësitë që do të ndesheshin në organizimin e një pushteti të përqendruar, I.Qemali ishte shprehur për ndarjen e Shqipërisë në kantone sipas shembullit të Zvicrës. Pas Shpalljes së Pavarësisë ai u përpoq ta zbatonte këtë ide në hartimin e kanunit të administratës. Por ajo u kundërshtua nga rre-

thet patriotike të vendit, me genë se ndarja e Shqipërisë në kantone do ta thellonte përçarjen e popullit shqiptar dhe do t'i bënte më lehtë këto kantone fushë intrigash të vendeve imperialiste dhe të atyre fqinje. I.Qemali i mori parasysh këto kundërshtime. Qeveria e Vlorës filloi të vinte në zbatim ligje të reja të mbështetura në parimin e centralizimit të pushtetit. Më i rëndësishmi i këtyre ligjeve ishte «Kanuni i përtashëm (i përkohshëm -Red) i administratës civile të Shqipërisë», që u shpall më 22 nëntor 1913. Sipas këtij kanuni vendi ndahej në prefektura, nën-prefektura e krahina. Në krye të tyre, qëndronin prefekti, nënprefekti dhe primari (krahinari). Pushteti i tyre kufizohej nga këshilli administrativ, që përbëhej prej përgjegjësve të degëve të administratës të çdo njësie administrative dhe prej disa anëtarëve të këshillit të përgjithshëm. Masat e propozuara nga prefekti, nënprefekti ose primari, që nuk miratoheshin nga këshilli administrativ, nuk mund të zbatoheshin pa pëlqimin e instancës më të lartë administrative. Si organ konsultativ i këshillit administrativ të prefekturës ishte këshilli i përgjithshëm, ku bënin pjesë përveç anëtarëve të këshillave administrative edhe anëtarë të zgjedhur, si dhe anëtarë që emëronte prefekti «nga pronarët e mëdhenj, nga industrialët dhe nga të diturit», numri i të cilëve ishte sa një e katërta e anëtarëve të zgjedhur. Këshilli i përgjithshëm merrej me mbarëvajtjen e administratës, me rregullimin e ndarjes së detyrimeve (të dhjetave etj.), me shqyrtimin dhe vërtetimin e buxhetit dhe bilancit vjetor të prefekturës, dhe shqyrtonte çështjet e lidhura me zhvillimin ekonomik të prefekturës.

Në zonat e administruara nga qeveria e Vlorës u krijuan edhe administrata gjyqësore, e cila ishte e pavarur nga pushteti civil. Me krijimin e gjykatave u hiqej nga kompetenca gjyqëve të shtetit (fetare), që drejtoheshin nga kadilerët, gjykimi i çështjeve civile. «Kanuni i përtashëm i administratës» ishte hartuar sipas modelit të shteteve borgjeze dhe pasqyronte aleancën midis borgjezisë dhe çifligarëve të vendit.

Megjithëkëtë, qeverisë së Vlorës i munguan në përgjithësi aftësitë e duhura për ta administruar vendin në mënyrë të tillë që, duke marrë parasysh burimet e varfëra financiare, të zbatonte një regjim të fortë kursimi. Kjo e detyroi një grup intelektualësh patriotë të Vlorës të kritikonin hapur qeverinë për shpenzimet e panevojshme e të pakontrolluara, për rrogat e larta që u kishte caktuar nëpunësve etj.

Përpjekjet për aleancën turke-bullgare-shqiptare Dështimi i kryengritjes së shtatorit e përforcoi bindjen edhe në rrethet politike brenda vendit se në kushtet ekzistuese detyra e vështirë e bashkimit të tokave shqiptare nuk mund të zgjidhej pa siguruar aleatë të jashtëm. Kombinacionet politike që po projektoheshin midis Turqisë e Bullgarisë u dhanë atyre një rast të mirë për të vepruar.

Në fakt, pas Luftës së Dytë Ballkanike, e cila solli rritjen e mëtejshme të Serbisë e Greqisë, Bullgaria dhe Turqia, me përkrahjen e Austro-Hungarisë, në vjeshtën e vitit 1913 filluan bisedimet për të formuar një aleancë revanshiste kundër Athinës dhe Beogradit. Krahas bisedimeve në shkallë qeveritare, u zhvilluan gjithashtu bisedime midis komitetit xhonturk të Stambollit dhe komitetit të verhovistëve bullgarë¹ për të organizuar veprime çetash në tokat shqiptare e maqedonase të aneksuara prej Serbisë e Greqisë. Por realizimi i këtij plani, përsa i përkiste Shqipërisë, vështirësohej nga që kjo ishte shpallur shtet asnjës, nën garancinë e kontrollin e Fuqive të Mëdha. Në këto rrethana, si hap të parë për t'ia arritur qëllimit, xhonturqit mendonin të zgjeronin në Shqipëri lëvizjen në favor të princit mysliman. Në qoftë se lëvizja do të kurorëzohej me sukses dhe në se Fuqitë e Mëdha, pasi të ishte bërë fakt i kryer, do ta njihnin princin mysliman të Shqipërisë, ky, sipas mendimit të xhonturqve, duke ruajtur zyrtarisht asnjësinë do të lejonte që në territorin shqiptar të organizohehin fshehurazi çeta, të cilat do të vepronin kundër Serbisë dhe Greqisë.

Me këto plane u bashkuan menjëherë një varg personalitetesh politike brenda vendit. Kjo e lehtësoi mjaft punën e grupit të ri të emisarëve xhonturq, të kryesuar nga majori Beqir Grebeneja me origjinë shqiptare, i cili ishte dalluar në luftimet kundër ushtrisë greke gjatë Luftës së Parë Ballkanike dhe pastaj si komandant i një çete të madhe që luftoi në prapavijë për të mbrojtur popullsinë shqiptare nga masakrat e andartëve grekë. Ky grup u dërgua në tetor nga Stambolli në Shqipëri për të siguruar një bashkëpunim sa më të gjerë të shqiptarëve. Në krahina të ndryshme të vendit u krijuan komitete të fshehta. Këto komi-

---

1) «Komiteti suprem (verhovni) maqedonas» ishte themeluar në Bullgari qysh më 1894 nga elementë liberalë-borgjezë të mërguar nga Maqedonia, i përkrahur nga nacionalistët dhe rrethet monarkiste bullgare si kundërpeshë ndaj organizatave revolucionare demokratike maqedonase.

tete, në bashkëpunim me emisarët xhonturq, u përpoqën që në lëvizje të përfshiheshin grupe me prirje të ndryshme politike dhe shtresa të ndryshme shoqërore duke bërë, sipas rastit, një propagandë të diferencuar. Në radhë të parë emisarët xhonturq shfrytëzuan gatishmërinë e shqiptarëve për të çliruar trojet e tyre të mbetura nën zgjedhën e huaj dhe për t'i bashkuar ato me Shqipërinë e pavarur. Kjo gatishmëri ekzistonte në mënyrë të veçantë tek dhjetëra mijë muhaxhirë kosovarë që prisnin me padurim të ktheheshin qoftë edhe me luftë në vatrat e tyre. Udhëheqësi kosovar H.Prishtina u bë një ndër aktivistët kryesorë të lëvizjes për bashkimin kombëtar.

Projekti i një aleance shqiptare-turke-bullgare dhe i luftës për çlirimin e tokave të robëruara të Kosovës dhe Çamërisë gjeti mbështetje edhe në kolonitë shqiptare të mërgimit në Rumani e Bullgari si edhe në atë të Stambollit ku B.Grebeneja zhvilloi një propagandë aktive. Ato organizuan një fushatë të gjerë për grumbullimin e mjeteve financiare dhe për blerjen e dërgimin e armëve në Shqipëri. Ato filluan gjithashtu të nisnin për në atdhe vullnetarë që do të merrnin pjesë në këtë aksion me armë në dorë.

Për ta bërë me vete fshatarësinë, emisarët xhonturq i premtuan asaj se nën princin mysliman do të përmirësohej gjendja e saj ekonomike, do të çlirohej nga taksat, do të pezullohej për disa vjet shërbimi ushtarak etj. dhe e nxitën urrejtjen e saj kundër atyre çifligarëve që ishin kundërshtarë të planeve politike të xhonturqve. Me lëvizjen filluan kështu të bashkoheshin masa fshatare.

Lëvizja patriotike për çlirimin e bashkimin me shtetin e pavarur shqiptar të trojeve që ishin lënë jashtë kufijve të tij mori përpjesëtime të gjera e forma të organizuara duke e kaluar në plan të dytë çështjen e princit mysliman.

Në nëntor 1913 Fuqitë e Mëdha pranuan përfundimisht që princ i Shqipërisë të ishte gjermani Vilhelm fon Vid (Wilhelm Von Wied) i propozuar nga Austro-Hungaria dhe Italia. Kjo ngjarje pati jehonë të madhe në Shqipëri dhe u bë shkak për gjallërimin e konflikteve politike. Rrethet patriotike borgjeze të vendit në përgjithësi u bashkuan pa rezerva me vendimin e Fuqive të Mëdha, duke parë në princin gjerman simbolin e Shqipërisë së pavarur. Të dëshpëruar nga anarkia që kishte mbuluar vendin dhe të shqetësuar për fatin e atdheut, patriotët shpresonin se princi do ta bashkonte Shqipërinë, do ta shpëtonte atë nga rreziku i copëtimit dhe nga pushteti i çifligarëve dhe do të krijonte kushtet për zhvillimin e shpejtë ekonomik e shoqëror të saj. Ata kujtonin gjithashtu se princ Vidi, i huaj dhe

protestant, pra i pangatërruar në tarafilëqet, krahinarizmat dhe ndarjet fetare të Shqipërisë, do të ishte në gjendje të ushtronte me paanësi autoritetin e lartë shtetëror në dobi të kombit shqiptar. Me këto rrethe u bashkua edhe një pjesë e mirë e çifligarëve, të cilët, nga ana e tyre, kishin besim se princi do të mbronte interesat e tyre klasore dhe se për qeverisjen e vendit do të mbështetej në ta.

Prandaj përkrahësit e princit gjerman mbajtën një qëndrim armiqësor ndaj lëvizjes për princin mysliman dhe nuk u bashkuan me planet e aleancës revanshiste turke-bullgare. Një politikë me dy faqe filloi të luante në këto rrethana E.Toptani, Ndërsa zyrtarisht u shpall ithtar i V.Vidit, që të siguronte një pozitë me rëndësi në kabinetin e tij, nga ana tjetër, vazhdonte të nxiste lëvizjen për princin mysliman me qëllim që ta përdorte atë, përveç të tjerave, edhe si mjet presioni për ta detyruar Vidin t'i nënshtrohej diktatit të tij.

B.Grebeneja, nga ana e tij arriti një rezultat të rëndësishëm në bisedimet që pati me I.Qemalin në Vlorë. Ai i kërkoi kryetarit të qeverisë pjesëmarrjen e Shqipërisë në realizimin e planeve ushtarake kundër Serbisë dhe Greqisë. B.Grebeneja u zotua, në emër të Komitetit xhonturk të Stambollit, siç del nga burime të tërthorta, se në rast fitoreje Shqipërisë së pavarur do t'i ktheheshin Kosova dhe Çamëria.

I.Qemali nuk ishte kundër bashkëpunimit me Turqinë e Bullgarinë; me përfaqësuesit e kësaj të fundit ai kishte pasur takime edhe para Luftës së Dytë Ballkanike. Por megjithëse ky bashkëpunim i premtonte çlirimin dhe kthimin e tokave shqiptare të pushtuara nga shtetet fqinje, I.Qemali nuk e dha menjëherë pëlqimin e tij. Me kryetarin e qeverisë shqiptare hyri në kontakt edhe konsulli i përgjithshëm bullgar në Vlorë, Pavllov.

I.Qemali i vazhdoi bisedimet për të përcaktuar të drejtat dhe detyrat që rridhnin nga një pjesëmarrje e mundshme e Shqipërisë në marrëveshjen turke-bullgare. Me sa duket ai pranoi në parim që Shqipëria mund të shërbente si bazë për veprimin e forcave ushtarake turke e bullgare, në formë çetash jo të rregullta, në kufijtë e Serbisë dhe të Greqisë. «Me këtë hap të tij ai synonte të përcante frontin e atyre që në Ballkan ishin kundër Shqipërisë»¹

Në janar të vitit 1914, traktati i marrëveshjes turke-bullgare u nënshkrua në parim nga të dy palët. Në nenin IX të këtij traktati thuhej se shtetit të pavarur shqiptar

1) Enver Hoxha. *Vepra*, vëll. 23, f. 160.

i njihej e drejta për territoret në vijën Ohër, Dibër, Prizren dhe Prishtinë.

Mirëpo projekti i aleancës shqiptare-turke-bullgare me gjithë masat paraprake që u morën nuk arriti të realizohej. Nga ana tjetër agjentët austro-hungarezë kishin rënë në gjurmë të përgatitjeve për realizimin e marrëveshjes turke-bullgare dhe për aktivizimin e rretheve të caktuara politike shqiptare. Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit, i cili në emër të Fuqive të Mëdha kishte filluar veprimtarinë e tij në Vlorë, u njoftua edhe nga konsulli serb P.Gavrilloviç dhe nga kundërshtarët politikë të I.Qemalit, Myfit Bej Libohova dhe Syrja Bej Vlora. Ai mori menjëherë masa. Me urdhër të tij u shpall, më 6 janar 1914, shtetrrëthimi dhe gjatë kontrollit që iu bë anijeve austriake të ankoruara në Vlorë, më 7 e 8 janar u gjetën në to 11 oficerë dhe më tepër se 200 ushtarë, shumica shqiptarë që vinin nga Turqia. Oficerët u arrestuan, ndërsa pjesa më e madhe e ushtarëve u nisën për në Trieste. Në Vlorë u bënë arrestime të shumta. Midis të arrestuarëve ishte edhe Beqir Grebeneja.

KNK e shfrytëzoi këtë rast për të bërë një zhurmë të madhe rreth «komplotit» të qeverisë së Vlorës me qëllim që ta eliminonte atë nga skena politike, si masë përgatitore për krijimin e «qeverisë definitive» tani që Fuqitë e Mëdha kishin caktuar kandidaturën e V.Vidit si princ të Shqipërisë. Në dobi të kësaj propagande shërbeu edhe gjyqi ushtarak, i cili e dënoi B.Grebenenë me vdekje (dënimi u kthye pastaj në burgim të përjetshëm), ndërsa 23 bashkëpunëtorë të tjerë me burgime të ndryshme.

4. KOMISIONET NDËRKOMBËTARE, VENDOSJA E REGJIMIT TË VILHELM VIDIT

Veprimtaria e komisioneve të kufijve dhe të Komisionit të Kontrollit

Në tetor 1913 arritën në Shqipëri komisionet ndërkombëtare të caktuara nga Konferenca e Ambasadorëve në Londër; komisioni për caktimin e kufirit verilindor e verior të Shqipërisë u nis nga Shkodra për në Lumë, komisioni i kufirit juglindor e jugor e filloi punën në Manastir dhe Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit (KNK) u vendos në Vlorë.

Qysh në mbledhjet e para e deri në fund të veprimtarisë së tyre, komisionet ndërkombëtare u bënë arena e një lufte të ashpër midis përfaqësuesve të dy blloqeve imperialiste, të fuqive të Tripalëshit e të atyre të Antantës. Antagonizmat e shfaqura në Konferencën e Ambasadorëve u pasqyruan edhe në komisionet për të gjitha çështjet që u morën në shqyrtim.

Komisioni për caktimin e kufirit verilindor e verior të Shqipërisë, pasi kishte kryer një pjesë të punës së vet, me afrimin e dimrit, u detyrua ta pezullonte atë.

Komisioni i kufirit juglindor e jugor gjatë punimeve të tij ndeshi në vështirësi të mëdha, të shkaktuara, përveç të tjerave, edhe nga pengesat e panumërta që i nxorën atij autoritetet greke të pushtimit. Sipas vendimit të Konferencës së Londrës, në punën e tij komisioni duhej të mbështetej në parimin etniko-gjeografik dhe duhej të merrte për bazë gjuhën amtare të popullsisë. Mirëpo shovinistët grekë filluan një fushatë të tërbuar antishqiptare për ta paraqitur popullsinë e Shqipërisë së Jugut si popullsi greke, që gjoja kërkonte bashkimin me Greqinë. Nën kërcënimin e bajonetave, ata i larguan patriotët shqiptarë nga vendet ku kalonte komisioni, organizuan «mitingje» për bashkimin me Greqinë, e detyruan popullsinë shqiptare t'i lyente shtëpitë me ngjyrat e flamurit grek, porositën ushtarë të visheshin si civilë dhe të dilnin përpara komisionit për të kërkuar bashkimin me Greqinë. Autoritetet greke të pushtimit bënë çmos për të sjellë përçarje në popullsinë e Shqipërisë së Jugut, duke nxitur me ndihmën e parisë grekomanë të këtyre krahinave fanatizmin fetar të popullsisë ortodokse kundër asaj myslimane. Por e gjithë kjo veprimtari antishqiptare ndeshi në qëndresën e vendosur të popullsisë patriote vendëse.

Komisioni i kufirit nga ana e tij kishte vendosur të mos pranonte asnjë delegacion grek ose shqiptar. Megjithatë, mosmarrëveshjet e brendshme midis dy grupeve ishin aq të mëdha sa puna e komisionit u paralizua. Për t'i dhënë fund punës para afrimit të dimrit Grej u propozoi fuqive një vijë të re kufiri, që ndryshonte shumë pak nga ajo e propozuar prej Italisë dhe Austro-Hungarisë. Kjo vijë u pranua. Në mbështetje të këtij propozimi dhe të konstatimeve të bëra në Shqipëri, komisioni, i cili u largua nga Shqipëria dhe shkoi në Firencë (Itali), hartoi këtu më 17 dhjetor 1913 protokollin mbi kufijtë jugorë e juglindorë të Shqipërisë, të cilët, me disa ndryshime të vogla, janë ato që ekzistojnë edhe sot. Me protokollin e Firences tokat shqiptare u copëtuan përsëri. Pjesa më e madhe e krahinës së Çamërisë

mbeti jashtë kufijve të shtetit shqiptar, ndërsa mbrenda tyre në rrethin e Gjirokastrës u përfshi një pakicë greke.

Komisioni më i rëndësishëm ishte ai që u vendos në Vlorë për të kontrolluar administratën civile dhe financat e Shqipërisë. Ardhja e tij nuk u prit mirë nga qeveria e përkohshme. «Qëllimi i Evropës nuk mund të ketë shkak vetëm të mirën tonë, — deklaronte I.Qemali më 22 tetor përpara një mitingu popullor në Vlorë, — po një kontroll, sado i zbutur e i zbukuruar të quhet, duke qenë që vjen prej mendimit që kanë bota për mosmundjen e shqiptarëve të qeverisen vetë, na jep ndjenja të cilat s'janë fort të kënaqshme për shqiptarin, që do lumturinë morale të Shqipërisë». Por, nga ana tjetër, ajo e pranoi Komisionin Ndërkombëtar të Kontrollit si të keqen më të vogël për t'i shpëtuar sadopak presionit të vazhdueshëm të Austro-Hungarisë dhe Italisë.

KNK miratoi kandidaturën e Myfit Bej Libohovës si përfaqësues shqiptar në komision. Me gjithë këmbënguljen e përfaqësuesit austro-hungarez dhe atij italian për ta njo-hur qeverinë e I. Qemalit si qeveri kombëtare të Shqipërisë, KNK vendosi t'i konsideronte si qeverinë e Vlorës ashtu edhe «Pleqësinë» e Durrësit si pushtete lokale nën kontrollin e tij. KNK e vuri nën një kontroll të rreptë sidomos veprimtarinë e qeverisë së Vlorës, duke kërkuar prej saj që të mos ndërmernte asgjë pa dijeninë dhe pëlqimin e tij, KNK veproi kështu si një pushtet i vërtetë qendror. Ai zëvendësoi në fakt qeverinë kombëtare të Vlorës, duke cenuar rëndë statusin e pavarur të shtetit shqiptar.

Me ardhjen e KNK në Shqipëri, Komisioni Ushtarak Ndërkombëtar në Shkodër u largua nga qyteti duke lënë aty një numër të vogël forcash të armatosura nën drejtimin e kolonelit anglez G.Filips, (G.Philips) i cili u vu nën urdhërat e KNK. Për administrimin civil të qytetit KNK emëroi një guvernator shqiptar, pushteti i të cilit do të shtrihej ashtu siç u kërkuar nga përfaqësuesit austro-hungarezë, vetëm në qytet dhe në Zadrimë. Në këtë mënyrë agjentët e Vjenës do të kishin fushë të lirë veprimi në krahinat katolike të Malësisë së Madhe dhe të Mirditës.

KNK mori masa të shpejta për të organizuar xhandarmërinë shqiptare. Meqënëse Suedia, që ishte rekomanduar nga Konferenca e Londrës, nuk pranoi të dërgonte oficerët e saj në Shqipëri, organizimi i xhandarmërisë iu ngarkua oficerëve holandezë, kolonelit De Veer, majorit Thomson etj. Në dhjetor filluan të krijoheshin repartet e xhandarmërisë shqiptare, të përbëra prej 1000 vetësh e me 30 oficerë shqiptarë. Qeveria e Vlorës dha gjithë ndihmën e saj

në armë e në të holla për krijimin e kësaj xhandarmërie, e cila do të përdorej kryesisht për të marrë në dorëzim tokat shqiptare që do të zbrazeshin nga ushtria greke.

Me ndërhyrjet e vazhdueshme në punët e brendshme të shtetit shqiptar dhe me presionin gjithnjë e më të madh që bënte mbi të, KNK e paralizoi pothuajse krejtësisht veprimtarinë e qeverisë së përkohshme. Gjendja e kësaj të fundit u vështirësua shumë sidomos pas gjyqit që iu bë emisarëve xhonturq në Vlorë. Këtë gjendje e shfrytëzoi në shkallë të gjerë edhe E.Toptani, i cili nga njëra anë kërkonte me këmbëngulje nga KNK dorëheqjen e qeverisë së I.Qemalit dhe nga ana tjetër përpiquej të shkëpuste me anën e forcës nga administrata e Vlorës prefekturën e Elbasanit dhe ta lidhte atë me Durrësin. Bandat e tij sulmuan disa herë Elbasanin, por pa sukses. Një rol të rëndësishëm në dështimin e planeve të E.Toptanit luajti prefekti i Elbasanit Aqif Pashë Biçakçiu, i cili i qëndroi besnik deri në fund qeverisë së I. Qemalit dhe mori pjesë aktive në luftën për bashkimin e vendit.

Megjithatë, qeveria e Vlorës, duke qenë se së shpejti do të vinte princ Vidi në Shqipëri dhe «e bindur, — siç deklaronte ajo, — se i vetmi mjet për t'i dhënë fund përcarjes dhe anarkisë në vend ishte formimi i një qeverie të vetme për gjithë Shqipërinë», dha dorëheqjen më 22 janar 1914 dhe ia kaloi pushtetin KNK. Pas dorëheqjes, I.Qemali u largua nga Shqipëria, por nuk hoqi dorë nga përpjekjet e tij në interes të vendit.

Me dorëheqjen e I.Qemalit, KNK e shndërroi administratën qendrore të Vlorës, në një administratë lokale të varur prej tij. Në vend të qeverisë u krijua një drejtori e përgjithshme dhe 5 degë me kompetenca të kufizuara. Pas-taj KNK i kërkoi edhe E. Toptanit e «Pleqësisë» së Durrësit të jepte dorëheqjen në dobi të qeverisë qendrore që do të krijohej me ardhjen e princ Vedit. Esati nuk iu përgjigj kërkesave të përsëritura të KNK me qëllim që të shkëpuste prej tij të drejtën të vihej në krye të delegacionit shqiptar që do t'i jepte kurorën princit; me këtë gjest ai shpresonte të siguronte nga Vidi kryesinë e qeverisë së re. Pasi u pranua ky kusht nga ana e KNK, më 12 shkurt E.Toptani dha dorëheqjen dhe në Durrës u vendos një administratë e ngjashme me atë të Vlorës.

Por me përqendrimin e administratës shtetërore shqiptare në duart e KNK, gjendja e brendshme e Shqipërisë nuk u përmirësua. Përkundrazi, ajo u keqësua edhe më tepër nga lëvizjet që po përgatiteshin brenda e jashtë vendit kundër sovranitetit dhe tërësisë tokësore të Shqipërisë, të cilat po minonin nga themelet shtetin shqiptar.

Vilhelm Vidi — Delegacioni shqiptar prej 14 vetësh princ i Shqipërisë i caktuar nga KNK dhe i kryesuar nga Esat Pashë Toptani shkoi në Noi-Vid, në Gjermaninë Jugperëndimore, ku më 21 shkurt 1914 i dorëzoi zyrtarisht princit Vilhelm fon Vid kurorën e Shqipërisë. Pas disa ditësh princi u nis për në Shqipëri dhe zbriti më 7 mars 1914 në Durrës. V.Vidin e njohën si princ të Shqipërisë të gjitha Fuqitë e Mëdha, pas tyre edhe shtete të tjera, duke përfshirë edhe shtetet ballkanike.

Duke marrë parasysh sugjerimet e Fuqive të Mëdha që e kishin caktuar princ, Vidi formoi, më 17 mars 1914, qeverinë shqiptare. Në krye të saj u vu Turhan Pashë Përmeti, ish-ambasador i Perandorisë Osmane në Petërburg. Shumica dërrmuese e anëtarëve të qeverisë ishin bejlerë, çifligarë ose elementë reaksionarë, që nuk kishin marrë pjesë në lëvizjen kombëtare ose kishin vepruar kundër saj. Personaliteti më i fuqishëm midis tyre ishte E.Toptani, i cili, pas suksesit që korri duke e bindur princin të caktonte për kryeqytet Durrësin, ku ai kishte ndikim, siguroi për vete dy nga portofolet më të rëndësishme; Ministrinë e Punëve të Brendshme dhe atë të Luftës.

Rrethet patriotike borgjeze si dhe përkrahësit e V.Vidit nga radhët e çifligarëve e pritën me entuziazëm ardhjen e princit në Durrës, me bindjen se ai do të realizonte aspiratat e tyre kombëtare e shoqërore. Por V. Vidi, ashtu si edhe KNK, që vazhdoi veprimtarinë e vet, ishin të huaj dhe pjella të politikës së fuqive imperialiste. Ardhja e Vidit në Shqipëri, vë në dukje shoku Enver Hoxha, ishte «... një koniunkturë e shteteve të fuqishme të Antantës dhe të shteteve të Evropës Qendrore për përgatitjen e Luftës së Parë Botërore»¹.

Kjo pati pasojë katastrofike për vendin. Në të vërtetë, princi e rrethoi veten me këshilltarë të huaj dhe u bë qysh në fillim lodër në duart e Fuqive të Mëdha dhe në mënyrë të veçantë në duart e Austro-Hungarisë dhe Italisë. Këto dy fuqi i shtuan përpjekjet, në rivalitet me njëra-tjetrën, për të siguruar ndikimin mbizotërues në drejtimin e shtetit shqiptar. Këto orvatje sollën shpejt përçarjen e qeverisë në dy blloqe kundërshtarë: njëri bllok me princin në krye u orientua nga Vjena. Me këtë bllok u rreshtuan edhe shumica e aktivistëve patriotë, të cilët shpëtimin e vendit e shikonin vetëm në forcimin e autoritetit të V.Vidit. Blloku tjetër i E.Toptanit u afrua me Romën.

Me ndërhyrjen e tyre brutale fuqitë imperialiste të

---

1) Enver Hoxha. *Vepra*, Vëll. 23, f. 160.

përfaqësuar nga KNK, këshilltarët civilë e ushtarakë, ministrat e konsujt dhe agjentët e fshehtë, e paralizuan veprimtarinë normale të shtetit shqiptar.

Rivaliteti i Fuqive të Mëdha u shpreh edhe në çështjen e krijimit të bankës. Vjena nuk kishte hequr dorë nga kërkesa e saj për të themeluar një bankë me kapitale austro-italiane, e cila do të jepte huan, që Vidi kishte kërkuar kur u caktua princ. Por këtë projekt vazhduan ta kundërshtonin fuqitë e tjera, të cilat u bashkuan me propozimin që Franca kishte bërë qysh në dhjetor 1913 për të ndërkomëtarizuar bankën shqiptare, me qëllim që të mënjanonin forcimin e ndikimit austro-italian mbi shtetin e dobët shqiptar dhe të merrnin pjesë të gjashtë fuqitë imperialiste në shfrytëzimin e vendit. Kur edhe Italia dha pëlqimin për projektin francez, Austro-Hungaria u detyrua, më në fund, të hiqte dorë nga kërkesa e saj. Kështu Fuqitë e Mëdha pranuan t'i jepnin Shqipërisë një hua të përbashkët prej 75 milionë frangash ari për krijimin e bankës. Kjo hua do të shlyhej nga të ardhurat e shtetit shqiptar.

Me grumbullimin, para së gjithash, të bejlerëve e pa-shallarëve në oborrin e Vidit, të cilët ky i vuri në postet më të rëndësishme të administratës shqiptare, princi i dha qysh në fillim regjimit të tij edhe një karakter thellësisht antipopullor. Me përbërjen që kishte, qeveria e Turhan Pashës nuk mund të bënte asnjë reformë ekonomike e shoqërore për zhvillimin e vendit dhe, sidomos, në dobi të fshatarësisë. Duke u orientuar nga çifligarët dhe, sidomos, nga latifondisti më i madh i Shqipërisë së Mesme, E. Toptani, Vidi i gënjeu shpresat e rretheve patriotike e demokratike. Në radhët e tyre po forcoheshin gjithnjë e më shumë prirjet antiesatiste. Por një lëvizje shumë më e fuqishme anti-feudale kishte filluar të zhvillohej në masat fshatare të vendit.

Statuti organik i Shqipërisë

Regjimi i Vidit u sanksionua nga statuti organik i Shqipërisë, ligji i parë themelor i shtetit shqiptar, i cili u përgatit nga KNK dhe u miratua prej tij në Vlorë më 10 prill 1914. Statuti përmbante vendimet kryesore të marra nga Konferenca e Ambasadorëve në Londër më 29 korrik 1913.

Në bazë të këtij statuti, Shqipëria shpallej *principatë kushtetore sovraane dhe trashëgimore* nën garancinë e Fuqive të Mëdha (neni 1) të cilat garantonin gjithashtu tërësinë e

territorit shqiptar dhe asnjësinë e saj (neni 2 dhe 3). Në fronin e Shqipërisë caktohej princ Vilhem Vidi (neni 7), i cili ishte kryetar i administratës civile dhe ushtarake (neni 14) dhe kishte të drejtë të emëronte këshillin e ministrave. Organi legjislativ i principatës ishte *Asambleja Kombëtare*, e cila përbëhej prej anëtarësh të zgjedhur me votim të zhdrejtë-nga tre përfaqësues për çdo sanxhak (nenet 40 dhe 44). Në Asamblenë Kombëtare do të bënin pjesë gjithashtu përfaqësuesit e fesë, komisarit i lartë shqiptar në «Bankën Kombëtare Shqiptare» dhe dhjetë anëtarë të caktuar nga princi (neni 41,42 dhe 47). Shqipëria ndahej administrativisht në 7 sanxhaqe (prefektura), këto në kazá (nënprefektura) dhe kazátë në nahije (komune) (nenet 95-97). Forcat ushtarake të vendit ishin xhandarmëria dhe milicia (neni 149). Gjuha zyrtare dhe gjuha e detyruar në shkollë ishte gjuha shqipe (nenet 26 dhe 279). Statuti sanksiononte pronën private, duke përfshirë edhe pronën çifligare, dhe garantonte ushtrimin e lirë të veprimtarisë ekonomike, shoqërore e politike.

Megjithëse me këtë statut shteti i pavarur shqiptar njihej *de jure* dhe *de facto* në arenën ndërkombëtare, rolin kryesor në të vazhdonte ta luante KNK. Përveç kësaj, statuti sanksiononte shndërrimin e vendit në një gjysmëkoloni nga ana e Fuqive të Mëdha imperialiste. Kjo shprehej në nenin 4, në lidhje me ruajtjen në Shqipëri të kapitulacioneve që Perandoria Osmane u kishte akorduar atyre në shekujt e kaluar. «Traktatet, konventat dhe rregullimet ndërkombëtare të çdo natyre qofshin, — thuhej në këtë nen, — të përfunduara midis Portës (së Lartë — Red) dhe fuqive të huaja mbeten në fuqi në Principatën e Shqipërisë. Ruajtja, ndryshimi ose heqja e imunitetit dhe e privilegjeve të akorduara të huajve nga kapitulacionet, do të bëhen me vendim të gjashtë fuqive të mëdha».

Ky nen, i cili u jepte të huajve që vendoseshin në Shqipëri më shumë të drejta se shtetasve shqiptarë, ngjalli protesta nga patriotët e vendit. Por këto kundërshtime nuk u morën parasysh. Disa ditë pas shpalljes së statutit, duke iu drejtuar Fuqive të Mëdha, gazeta shqiptare «Atdheu» shkruante: «... ata nuk duan që Shqipëria të marrë veten dhe të jetë zonja e vetes. Duan ta kenë ngaherë fëmijë, duan që t'i marrin pajisjet e saj dhe duan, kur t'iu vijë rasti, ta groposin».